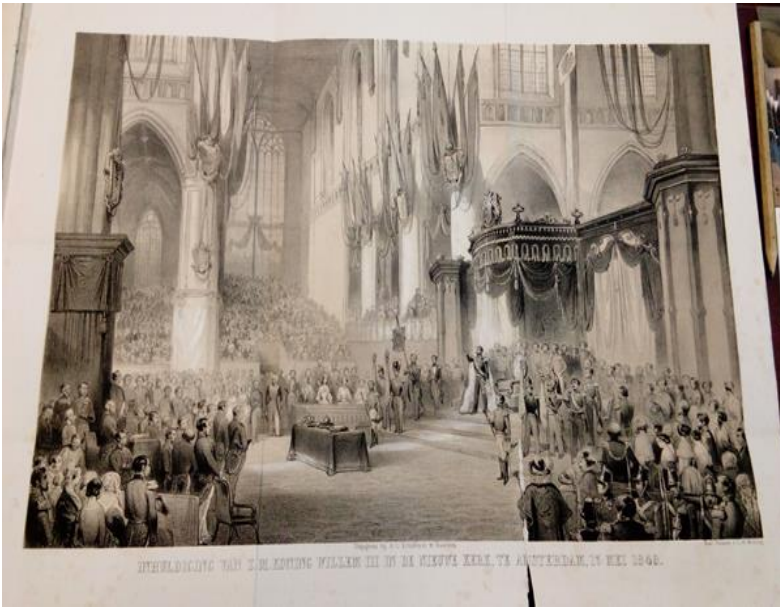

‘TOCH IS HET LEDIGE DER PLEGTIGHEID DE AANDACHT NIET ONTSNAPT’

*Machtsrepresentatie en betekenisverlening bij de
inhuldiging van Willem III*

Paul Reef, s4473280

Begeleider: dr. D.D.R. Raeymaekers

Bachelorscriptie Geschiedenis

Radboud Universiteit Nijmegen

Inleverdatum: 15 juni 2017

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Status Quaestionis	6
Ruimte	12
De ruimtelijke inrichting van de tribunes	12
De ruimte rondom de troon van Willem III	16
De ruimte zelf: de Nieuwe Kerk	17
Conclusie	18
Tijd	19
Handelingen	21
Taal	25
Conclusie	29
Bibliografie	31
Bronnen	31
Archivalia	31
Gedrukte bronnen	32
Delpher online krantendatabank	32
Websites	33
Literatuur	34
Appendices	38
Appendix I: plattegrond inhuldiging Willem III, 12 mei 1849	38
Appendix II: artikelen van de Nederlandse grondwet van 1848 m.b.t. de inhuldiging	39

Bronvermelding citaat titel: Pieter Dekker jr., *Twee dagen in mei 1849 Amsterdam* (Amsterdam, 1849), 15.

Bronvermelding illustratievoorpagina van C.W. Mieling in A.L.G. Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging des konings Willem III, binnen de hoofdstad des rijks, 12 mei 1849* (Haarlem, 1849), 62-63.

Inleiding

‘Eenigszins zonderling echter was de plaats voor den Voorzitter der beide Kamers aangebragt; zij bevond zich niet vlak tegenover den Koningszetel, maar stond schuins tegenover denzelven, bij een der zuilen; men zal hierdoor toch niet hebben willen te kennen geven, dat de Koninklijke magt zich eenigszins in eene scheeve verhouding ten aanzien der Constitutie gevoelde, en dat de Constitutie, om het tegen die magt uit te houden, een stevigen pijler noodig heeft, om haar te steunen, dat ze op de been blijft?’¹

De schrijver en journalist Pieter Dekker jr. bekritiseerde de positie van de voorzitter van de Staten-Generaal bij het inhuldigingsceremonieel van Willem III op 12 mei 1849. Dekker interpreteerde de ruimtelijke inrichting als een representatie van de politieke hiërarchie. Volgens hem symboliseerde de plaats van de voorzitter een scheve machtsverhouding van de koning tegenover de constitutie, terwijl deze een gelijkwaardige zou moeten zijn. De kritiek van Dekker moet gezien worden tegen de achtergrond van de nieuwe, liberale constitutie van 1848 die de macht van de koning danig inperkte. De toenmalige prins van Oranje, de latere Willem III, was een fervent tegenstander van de constitutionele beknotting van zijn koninklijke prerogatieven. De nieuwe grondwet was volgens hem onverenigbaar ‘met de regten der Kroon’ en hij wenste dan ook afstand te doen van zijn recht op de troon.² Uiteindelijk bond Willem echter in en verzoende hij zich met zijn vader, waarna hij vertrok naar Engeland. Na het overlijden van Willem II op 17 maart 1849 keerde hij terug als Willem III, berustend in zijn lot als kroonprins, ondanks zijn afwijzende houding jegens de grondwet van Thorbecke.³ De vraag bleef echter of hij zich ook neer zou leggen bij zijn nieuwe positie als constitutioneel vorst waarin niet hij, maar de ministers, het laatste woord hadden. Dekker was zich terdege bewust van de belangrijke, symbolische politieke betekenis van het inhuldigingsceremonieel. Zou Willem III zich presenteren als een constitutioneel of absolutistisch vorst? Hoe zou hij zich tijdens de inhuldiging verhouden tot de Staten-Generaal, hoe zouden de nieuwe politieke machtsverhoudingen hierin tot uiting worden gebracht?

De politieke praktijk was namelijk weerbarstiger dan zoals deze door de nieuwe grondwet werd voorgesteld. Op papier waren de nieuwe machtsverhoudingen tussen koning, kabinet en kamer door de grondwet bekrachtigd: de ministers droegen nu de verantwoordelijkheid voor het handelen van de koning. Hierdoor kon Willem III, behalve wanneer een minister hiervoor de

¹ Pieter Dekker jr., *Twee dagen in mei 1849 Amsterdam* (Amsterdam, 1849), 11.

² Dik van der Meulen, *Koning Willem III, 1817-1890* (Amsterdam, 2013), 181, 168-186.

³ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 194-205.

verantwoordelijkheid wenste te dragen, niet meer zelfstandig politiek bedrijven.⁴ De koning behield echter veel van zijn prerogatieven, terwijl ook onduidelijk was of alle ministers op alle terreinen ministeriële verantwoordelijkheid droegen. De grondwettelijk geschapen machtsverhoudingen tussen ministers, vorst en parlement moesten nog in de politieke praktijk gestalte krijgen, terwijl ook over de interpretatie van de grondwet zelf nog gediscussieerd werd ten tijde van de inhuldiging.⁵ Op de vraag bij wie precies de macht op welk terrein lag, was nog geen concreet antwoord geformuleerd. Het is aannemelijk om te veronderstellen dat de representatie van de politieke machtsverhoudingen bij de inhuldiging van Willem III in het licht van de nieuwe grondwet met arendsogen zouden worden gevolgd, zeker daar hij hier zelf ambivalent tegenover stond.

In deze scriptie wordt de vormgeving en representatie van deze nieuwe machtsrelaties onderzocht aan de hand van een belangrijk politiek ritueel: de inhuldiging van Willem III. Uit studies naar andere negentiende-eeuwse inhuldigingen komt namelijk naar voren dat deze wel degelijk een belangrijke politieke betekenis hadden. Onder meer Jan Andres, Matthias Schwengelbeck en Bernd Sösemann beargumenteren dat het inhuldigingsceremonieel een politieke communicatieruimte vormde in het spanningsveld tussen koning, parlement en grondwet waarin diverse *stakeholders* hun eigen belangen en macht claimden en representeerden.⁶ De symbolen en redevoeringen in het ceremonieel werden gepolitiseerd en gecontesteerd in kranten, debatten en verslagen. Daarnaast stelt Barbara Stollberg-Rilinger dat een ceremonie niet enkel de nieuwe machtsverhoudingen weergeeft na een politieke cesuur, maar deze ook performatief vormgeeft.⁷ In deze scriptie wordt onderzocht hoe de inhuldiging van Willem III zich verhield tot de nieuwe politieke orde na de grondwetswijziging. Wat is bijvoorbeeld de machtspolitieke betekenis van de positie van de voorzitter van de Staten-Generaal? Wat betekent het dat in Nederland, anders dan in Zweden, Denemarken of Pruisen na de invoering van een liberale grondwet, nog altijd een inhuldiging werd gehouden? Om dit te onderzoeken luidt de

⁴ Henk te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam, 1999; herz. herdr. 2013), 109-194, alhier 112-117.

⁵ Douwe Jan Elzinga, 'De betekenis van de Nederlandse grondwet in de 19^e eeuw', in: Niek van Sas en Henk te Velde (red.), *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Deventer-Den Haag, 1998), 80-95; Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam, 2002; herz. herdr. 2014), 59-76.

⁶ Jan Andres en Matthias Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum: Inthronisationsfeiern in Preußen im "langen" 19. Jahrhundert', in: Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Historische Politikforschung 1 (Frankfurt am Main, 2005); Bernd Sösemann, 'Zeremoniell und Inszenierung. Öffentlichkeit und dynastisch-höfische Selbstdarstellung in der preußischen Krönung und den Jubiläumsfeiern', in: Bernd Sösemann (red.), *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert*, Beiträge zur Kommunikationsgeschichte 12 (Stuttgart, 2002), 85-135.

⁷ Barbara Stollberg-Rilinger, *Rituale*, Historische Einführungen 16 (Frankfurt am Main, 2013), 1-17; Matthias Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells. Huldigungsfeiern im langen 19. Jahrhundert*, Historische Politikforschung 11 (Frankfurt am Main, 2006), 11-26.

hoofdvraag als volgt: hoe werden in het inhuldigingsceremonieel van Willem III op 12 mei 1849 macht en politieke machtsverhoudingen gerepresenteerd en vormgegeven?

In de Duitse historiografie wordt beklemtoond dat politieke rituelen geen sierlijke versluieringen van 'harde' machtspolitiek zijn, maar ook in de negentiende eeuw een wezenlijk, constituerend onderdeel van de politiek vormden.⁸ In de Britse en de Nederlandse geschiedschrijving wordt echter beweerd dat monarchaal ceremonieel in deze periode weinig machtspolitieke betekenis had. De monarchie zou zich bevinden in de tussenfase van een ontwikkeling van absolutistisch 'fundament' naar 'ornament' van de macht ten tijde van opkomend massanationalisme rondom 1900.⁹ Bovendien wordt gesteld dat het ceremonieel van de Oranjedynastie tot ongeveer 1890 betrekkelijk weinig voorstelde en schril afstak tegenover dat van andere monarchieën.¹⁰ De Duitse theorievorming stelt deze aannames ter discussie en kan mogelijk een nieuw licht schijnen op de politieke betekenis van de inhuldiging van Willem III, die immers plaatsvond op een moment dat de macht van de koning onder vuur lag en opnieuw gestalte moest krijgen.

Om de politieke betekenis van het inhuldigingsceremonieel van Willem II te onderzoeken, worden vier deelaspecten hiervan uitgelicht en geanalyseerd: ruimte, tijd, handelingen en taal. Deze keuze is gebaseerd op het gegeven dat deze deelaspecten ook in andere studies naar politieke rituelen en inhuldiging centraal staan. Bovendien kunnen de resultaten van deze casus zo gemakkelijker vergeleken worden met die van andere studies. Een veelgehoord verwijt aan de analyse van politieke rituelen is echter dat deze onderhevig zou zijn aan overinterpretatie – heeft alles wel een (machtspolitieke) betekenis?¹¹ Symbolen en ceremonies worden, ook in de Duitse school, vanuit een bepaald perspectief onderzocht met als basisaanname dat alles in het ritueel een belangrijke politieke betekenis in zich draagt en ook toegeschreven kan worden.¹² Om het gevaar van een functionalistische interpretatie te voorkomen, betoogt Stollberg-Rilinger dat historici de verschillende en tegenstrijdige

⁸ Zie o.a.: Barbara Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 31-43, 176-226, 242-245; Jan Andres, "Auf Poesie ist die Sicherheit der Throne gegründet". *Huldigungsrituale und Gelegenheitslyrik im 19. Jahrhundert*, Historische Politikforschung 4 (Frankfurt am Main, 2005); Wilibald Steinmetz en Heinz-Gerhard Haupt, 'The political as communicative space in history: the Bielefeld approach', in: Wilibald Steinmetz, Ingrid Gilcher-Holtey, Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Writing political history today*, History of Political Communication 21 (Frankfurt am Main-New York, 2013), 11-36; het themanummer onder redactie van Barbara Stollberg-Rilinger, 'Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?', *Zeitschrift für Historische Forschung* 35 (2005).

⁹ Jaap van Osta, *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam, 1998), 9-31; 232-234; William M. Kuhn, *Democratic royalism: the transformation of the British monarchy, 1861-1914* (Londen, 1996), 1-14.

¹⁰ Henk te Velde, 'Cannadine, twenty years on. Monarchy and political culture in nineteenth-century Britain and the Netherlands', in: Jeroen Deploige en Gita Deneckere (red.), *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history* (Amsterdam, 2006), 193-204.

¹¹ Zie bijv.: Andreas Rödger, 'Klios neue Kleider. Theoriedebatten um eine Kulturgeschichte der Politik in der Moderne', *Historische Zeitschrift* 283 (2006), 657-688.

¹² Gerd Althoff en Barbara Stollberg-Rilinger, 'Spektakel der Macht? Einleitung', in: Barbara Stollberg-Rilinger e.a. (red.), *Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa, 800-1800* (Darmstadt, 2008), 15-20.

betekenissen die contemporain aan het ceremonieel zijn verleend moeten incorporeren.¹³ Bij ieder van de deelaspecten zal naast de mogelijke betekenis van een ceremonieel element dan ook worden onderzocht of tijdgenoten dit ook als betekenisvol zagen en op welke wijze. Recente studies betogen ook dat de mogelijke machtspolitieke betekenis van een inhuldiging geen eenduidige is, maar wordt gevormd en gecontesteerd door onderscheidene *stakeholders* waardoor het inhuldigingsceremonieel verwordt tot een complexe politieke communicatieruimte.¹⁴ Hierbij wordt gesteld dat een ceremonie, anders dan een ritueel, altijd gericht is op een (mediale) openbaarheid en voor haar werking daardoor sterk afhankelijk is van representatie en duiding.¹⁵ Daarom zal bij iedere deelvraag in worden gegaan op de organisatie, zowel om de beweegredenen achter keuzes beter te kunnen interpreteren als om na te gaan welke conflicten mogelijk zijn ontstaan omtrent onderdelen van het inhuldigingsceremonieel.

De ipso facto aanname bij veel onderzoek naar politieke rituelen is dat alles in een ritueel, inclusief de organisatorische keuzes, een machtspolitieke betekenis kan hebben. Hierdoor worden echter de meer praktische of planmatige aspecten van een ceremonie vaak over het hoofd gezien. Tijdsdruk, budget en het vasthouden van de aandacht kunnen even belangrijke beweegredenen zijn in de vormgeving van een inhuldigingsceremonieel als machtsrepresentatie. Een ander methodisch knelpunt van veel inhuldigings- en kroningsonderzoek is het vergelijken van ceremonies op de lange termijn. Hierbij worden afwijkingen van het vastgestelde 'standaardritueel' als significant en bewust betekenisvol gezien.¹⁶ In de praktijk is het echter maar de vraag hoeveel verder men terugkeek dan de vorige inhuldiging als draaiboek voor de huidige, waarna het ceremonieel werd aangepast en ingericht naar de behoeften van de eigen politieke context. Ook bij de inhuldiging van Willem III werd die van Willem II uit 1840, die plaatsvond op dezelfde locatie, als blauwdruk genomen. Daarom worden in deze scriptie beide inhuldigingen met elkaar vergeleken om te onderzoeken hoe en of wijzigingen in het ceremonieel zich verhouden tot de nieuwe politieke context na de grondwetswijziging van 1848.

Aan de hand van de hierboven geschetste methode poogt deze scriptie om een genuanceerde visie te ontwikkelen op de machtspolitieke betekenis van de inhuldiging van Willem III. Dit geschiedt aan de hand van de vier deelaspecten ruimte, tijd, handelingen en taal die ook in ander onderzoek terugkomen. Hierbij wordt gewaakt voor een simplistische, louter macht legitimerende of machtspolitieke lezing van de betekenis van de inhuldiging. Daarom worden ook de organisatie,

¹³ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 196-200.

¹⁴ Matthias Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*.

¹⁵ Johannes Paulmann, *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstem Weltkrieg* (Paderborn, 2000), 17-19.

¹⁶ David Cannadine, 'The context, performance and meaning of ritual: the British monarchy and the "invention of tradition", c. 1820-1977', in: Eric Hobsbawm en Terence Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge, 1983), 101-164; David Carbajal López, 'Una liturgia de ruptura: el ceremonial de consagración y coronación de Agustín I', *Signos Históricos* 13:25 (2011), 68-99.

inclusief de meer banale, praktische beweegredenen daarin evenals de contemporaine betekenisverlening in het onderzoek geïncorporeerd. Deze benaderingswijze bouwt voor op ander onderzoek, maar wijkt daar op een aantal punten ook vanaf. Voor de inhuldiging van Willem III wordt onderzocht, zal daarom eerst in worden gegaan op eerdere studies naar kroningen en inhuldigingen en de ontwikkeling van interpretatie- en theorievorming in dit onderzoeksveld.

Status Quaestionis

Het huidige onderzoek naar politieke rituelen borduurt in hoge mate voort op de geschiedschrijving van de *New Cultural History* van de jaren 1980. Onder invloed van de *Linguistic* en *Cultural Turn* kregen historici oog voor het feit dat taal niet enkel de werkelijkheid weergeeft, maar deze ook vormgeeft. Hiernaast was de geschiedschrijving ook geïnspireerd door het antropologische perspectief op politiek als systeem van zin- en betekenisgeving dat steunt op een scala aan rituelen die macht uitbeelden en bestendigen.¹⁷ Een katalysator in het onderzoek naar politiek ceremonieel en ritueel vormde nieuw onderzoek naar de Franse Revolutie in aanloop naar de *bicentenaire* daarvan in 1989. Historici ontdekten dat hier een geheel andere vorm van politiek ontstond in culturele zin. Politieke rituelen, van revolutionaire nationale feesten tot de kroning van Napoleon, bleken eveneens een belangrijke rol in de vormgeving van politiek en macht te spelen en kwamen sindsdien prominent op de onderzoeksagenda te staan.¹⁸

Voorheen stonden de rechtshistorische en constitutionele aspecten centraal in onderzoek naar kroningsplechtigheden, terwijl de ceremonie zelf werd afgeschilderd als betekenisloos, barok versiersel.¹⁹ Onder invloed van bovengenoemde ontwikkelingen werd het kroningsceremonieel zelf echter object van onderzoek. Geënt op de historische antropologie werden in de jaren 1980 en 1990 vooral premoderne, vorstelijke rituelen onderzocht. Deze studies betoogden dat uitgebreid georkestreerde kroningen wel degelijk een politieke functie hadden, zoals het kweken van populariteit

¹⁷ David I. Kertzer, *Ritual, politics, and power* (New Haven-Londen, 1988), 1-14, 174-184; Voor een beknopt overzicht van deze ontwikkeling, zie: Remco van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde, 1919-1946* (Amsterdam, 1999), 17-32; Ute Frevert, 'Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen', in: Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Historische Politikforschung 1 (Frankfurt am Main, 2005), 7-26.

¹⁸ Henk te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 137 (1997), 391-401; W.R.E. Velema, 'Post-revisionistische perspectieven. De Franse Revolutie als transformatie van de politieke cultuur?', *Theoretische Geschiedenis* 16 (1989), 75-96.

¹⁹ Vgl. bijv.: André Holenstein, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung*, Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 36 (Stuttgart, 1991).

of ontzag, maar vooral de legitimatie van macht.²⁰ Hierbij werd echter vooral het ‘propagandistische’, macht legitimerende aspect van rituelen benadrukt vanuit een rigide top-down perspectief gericht op de intenties van machthebbers.²¹ Andere mogelijke lagen van betekenis in een ceremonieel, inclusief apolitieke, werden genegeerd, evenals de rol van andere actoren met mogelijk andere belangen in de organisatie en uitvoering ervan.

Een van de weinige studies die zich destijds wel toespitste op de periode na de Franse Revolutie was die van David Cannadine naar de ontwikkeling van het Britse kroningsceremonieel in de negentiende en twintigste eeuw.²² Cannadine constateert dat, ofschoon de kroning zelf een eeuwenoude traditie is, deze per politiekhistorische context een andere invulling, functie en betekenis verkrijgt. Hiernaast betoogt hij dat de grote bloei van koninklijk ceremonieel kwam doordat het koningshuis vanaf circa 1870 de rol van integrerend, overkoepeld nationaal symbool kreeg toegedicht. Deze nieuwe functie was echter alleen mogelijk doordat de macht van de monarch zelf sterk was afgenomen.²³ Cannadine passeert in zijn analyse echter andere, al dan niet machtspolitieke, dimensies en betekenissen die ook na 1800 wel degelijk in een kroning besloten lagen.²⁴ Daarnaast gaat hij ervanuit dat het kroningsceremonieel bewust, eenduidig van bovenaf werd gemanipuleerd en dat hierin ook de betekenis besloten lag. Hierdoor is echter geen ruimte voor de verschillende, mogelijk contradictoire, machtsrepresentaties die bij een ceremonieel werden gecommuniceerd. Ook heeft Cannadine nauwelijks oog voor de meerdere lagen van zowel betekenis in als contemporaine betekenisgeving aan een kroning.

Duits historisch onderzoek uit de afgelopen twintig jaar beklemtoont daarentegen juist de meerdere machtspolitieke aspecten van rituelen en de meerduidigheid van ceremonieel. Een meerjarige, interdisciplinaire onderzoeksgroep te Münster heeft aangetoond hoe symbolen en rituelen veel meer doen dan louter macht legitimeren, maar tegelijkertijd mede de politiek als geheel structureren, politiek handelen vormgeven en politieke normen, waarden en regels bepalen.²⁵ Barbara

²⁰ Zie o.a.: Richard A. Jackson, *Vive le roi! A history of the French coronation from Charles V to Charles X* (Chapel Hill, 1984); Janos Bak (red.), *Coronations. Medieval and early modern ritual* (Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1990); Elizabeth A. R. Brown, *‘Franks, Burgundians, and Aquitanians’ and the royal coronation ceremony in France* (Philadelphia, 1992); David Cannadine en Simon Price (red.), *Rituals of royalty. Power and ceremonial in traditional societies* (Cambridge, 1987).

²¹ Zie hierover: Douglas Shaw, ‘Nothing but propaganda? Historians and the study of early modern royal ritual’, *Cultural and Social History* 1 (2004), 139-158.

²² David Cannadine, ‘The British monarchy and the “invention of tradition”’.

²³ Ibidem, 120-122.

²⁴ Vgl. Richard S. Wortman, *Scenarios of Power: myth and ceremony in Russian monarchy from Peter the Great to the Abdication of Nicholas II* (Princeton, 2006).

²⁵ Dit *Sonderforschungsbereich* droeg de naam: ‘Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesystemen vom Mittelalter bis zur Französischen Revolution’ en was 2001-2011 actief. Zie verder: Gerd Althoff en Ludwig Siep, ‘Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme vom Mittelalter bis zur französischen Revolution. Der neue Münsteraner Sonderforschungsbereich 496’, *Frühmittelalterliche Studien* 34 (2000), 393-412.

Stollberg-Rilinger, hoogleraar vroegmoderne geschiedenis in Münster, betoogt dat zogenaamde 'harde' machtspolitiek in feite niet van haar 'zachte' culturele kant gescheiden kan worden: vorm en inhoud zijn één.²⁶ Tegelijkertijd onderkent het *Sonderforschungsbereich* uit Münster dat symbolen en rituelen meerdere betekenissen in zich dragen en ook tot uiteenlopende interpretaties kunnen leiden. Tijdens het ritueel zorgt het uitblijven van een eenduidige, expliciete boodschap echter tot een illusie van stilzwijgende consensus bij het publiek die het ritueel kracht bij zet.²⁷ Hierna ontstaat een veelvoud aan uiteenlopende of tegenstrijdige interpretaties. Bij de analyse van de betekenis van het ritueel is het dan ook van belang om aan de hand van de contemporaine receptie de meerdere lagen van betekenis en betekenisverlening te analyseren, in plaats van om als historicus zelf een instrumentalistische lezing aan te dragen.²⁸

Dit betekent echter niet dat politiek ceremonieel geen functie of betekenis zou hebben volgens de Duitse historiografie: het vormt juist een cruciale rol in de vormgeving, legitimatie en representatie van macht en hiërarchie. Macht is, zo stellen drie Bielefelder historici, in grote mate afhankelijk van representatie: 'Politik wird erst politisch, wenn sie sinnlich ist, zur Erscheinung kommt, repräsentiert ist. Herrschaft muss sich herstellen, um als legitim anerkannt werden zu können'.²⁹ Rituelen spelen hierin een fundamentele rol: niet alleen door de representatie van macht, maar ook doordat macht, machtsaanspraken en machtsrelaties hierin *performatief* gevormd worden. Een ritueel bewerkstelligt letterlijk een verandering van de politieke orde der dingen. Hiernaast wordt in een ceremonie de politieke hiërarchie aan alle aanwezigen zichtbaar symbolisch weergegeven en ook vormgegeven: wie het hoogste in rang is, is voor eenieder helder. Ritueel en ceremonieel spelen derhalve een wezenlijke rol in de creatie en bestendiging van machtsverhoudingen in de politieke praktijk.³⁰

Tegelijkertijd met de onderzoeksgroep in Münster deed een *Sonderforschungsbereich* in Bielefeld vanuit een communicatieve conceptie van de politiek onderzoek naar onder meer de rol die rituelen en symbolen spelen in de totstandkoming van politiek en macht.³¹ Volgens de toenmalige Bielefelder hoogleraar Ute Frevert is communicatie namelijk tegelijkertijd het levensbloed en de

²⁶ Barbara Stollberg-Rilinger, 'Einleitung: Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?', *Zeitschrift für Historische Forschung* 35 (2005), 9-26.

²⁷ Barbara Stollberg-Rilinger en Tim Neu, 'Einleitung', in: Barbara Stollberg-Rilinger, Tim Neu, Christina Brauner (red.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation* (Keulen-Weimar-Wenen, 2013), 11-32, alhier 17-20.

²⁸ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 176-192.

²⁹ Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck, 'Einleitung', in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, Historische Politikforschung 5 (Frankfurt am Main, 2005), 7-18.

³⁰ Barbara Stollberg-Rilinger, 'Herstellung und Darstellung politischer Einheit: Instrumentelle und symbolische Dimensionen politischer Repräsentation im 18. Jahrhundert' in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, Historische Politikforschung 5 (Frankfurt am Main, 2005), 73-92.

³¹ Het droeg de naam 'Das Politische als Kommunikationsraum in der Geschichte' en was 2001-2011 actief. Zie: Steinmetz en Haupt, 'The political as communicative space in history: the Bielefeld approach'.

vormgever van politiek: dit geschiedt via de media en pamfletten, maar ook via symbolen en rituelen.³² Ook een inhuldigingsceremonieel vormt zo een politieke communicatieruimte waarin meerdere belanghebbenden wedijveren voor zelf en -machtsrepresentatie, maar die zich ook verhoudt tot een nationale, mediale openbaarheid van politieke discussie.³³ De in Bielefeld gepromoveerde Matthias Schwengelbeck onderzocht Duitse inhuldigingsfeesten gedurende de lange negentiende eeuw. Centraal stond hierbij de aanname dat de betekenis van een inhuldiging pas gevormd wordt wanneer deze in contact komt met de openbaarheid (*Öffentlichkeit*).³⁴ Schwengelbeck analyseert de meerdere betekenislagen in zowel het ceremonieel zelf als de *printmediale Deutungskämpfe* in de receptie daarvan om de relatie tussen politiek en ceremonieel te interpreteren. Hierbij neemt hij afstand van een rigide top-down perspectief en schenkt hij aandacht aan andere actoren in de organisatie en duiding van ceremonieel. In navolging van Stollberg-Rilinger en Frevert stelt Schwengelbeck dat: 'zeremonielle Inszenierungen nicht als Schaugepränge oder bloße Residualkategorie eines unaufgeklärten Zeitalters abgetan werden sollten. Vielmehr sind sie als strukturierende Elemente des politischen Raums ernst zu nehmen (...)'.³⁵ Oftewel: negentiende-eeuwse inhuldigingen doen er toe voor de vormgeving van politieke machtsverhoudingen in een periode waarin de macht van de koning wordt betwist door zowel parlementariërs als journalisten.

Ofschoon er de afgelopen jaren veel innovatief en vernieuwend onderzoek naar politiek ritueel is gedaan in Duitsland, zijn er tevens enkele kanttekeningen bij te plaatsen. Het uitgebreide en doorwrochte, interdisciplinaire theoretische kader vormt echter ook een beperking. Aan 'jedem einzelnen Element (...), jeder Gebärde, jedem Gegenstand, ja auch dem Ort und dem Zeitpunkt' wordt door de historicus betekenis toegeschreven.³⁶ Nuanceren van de vermeend bewuste politieke betekenis van het ceremonieel blijven grotendeels buiten achterwege. Deze tendens wordt versterkt door de nadruk op de contemporaine betekenisverlening, waarbij ceremoniële aspecten of contemporaine duidingen en verslagen zonder expliciete politieke betekenis niet of nauwelijks in de analyse worden meegenomen. Eveneens problematisch is het gegeven dat studies naar moderne politieke rituelen zich bedienen van een benaderingswijze die grotendeels is ontwikkeld voor premodern ceremonieel. Mede hierdoor is niet altijd oog voor de veranderende politieke betekenis van inhuldigingen in een moderne politieke context, ondanks de aandacht voor de transformaties in het medialandschap. Ten slotte is de omvangrijke Duitse historiografie een gesloten, nationaal

³² Ute Frevert, 'Politische Kommunikation und ihre Medien', in: Ute Frevert en Wolfgang Braungart (red.), *Sprachen des Politischen. Medien und Medialität in der Geschichte* (Göttingen, 2004), 7-19.

³³ Andres en Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum'; Bernd Sösemann, 'Zeremoniell und Inszenierung'.

³⁴ Matthias Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*.

³⁵ Ibidem, 11.

³⁶ Althoff en Stollberg-Rilinger, 'Spektakel der Macht?', 16.

onderzoeksveld dat vrijwel alleen op Duitse casussen en theorievorming geënt is. De tegenstrijdige Britse of Nederlandse visies op de machtspolitieke betekenis van bijvoorbeeld negentiende-eeuwse inhuldigingen zijn onbekend of worden genegeerd. Met name studies gericht op modern monarchaal ceremonieel hebben nauwelijks een (internationale) comparatieve insteek om de voorgestelde interpretatie verder te schragen.³⁷

Hiernaast zijn er diverse studies verricht naar negentiende-eeuwse kroningen en inhuldigingen buiten Duitsland. In een recent artikel over de kroning van Napoleon in 1804 wordt, anders dan in de Duitse geschiedschrijving, juist gekeken naar het betrekkelijke mislukken van de kroning als propagandamiddel ondanks de evidente politieke betekenis ervan.³⁸ Hiernaast zijn er diverse publicaties verschenen over Boheemse, Braziliaanse, Britse, Franse en Mexicaanse inhuldigingen.³⁹ Hierbij ontbreekt weliswaar de verfijnde theorievorming, maar is er wel meer aandacht voor *political transfer* en de relatie tussen inhuldigingen door de tijd heen. Een problematisch aspect daarvan, dat bijvoorbeeld bij onderzoek van Roy Strong en Norman Bonney naar de Britse kroningen naar voren komt, is het interpreteren van de betekenis van afzonderlijke ceremonies op basis van ontwikkelingen op de lange termijn. Ofschoon ook de eigen politieke context wordt bekeken, zorgt dit diachrone analysekader voor anachronistische of teleologische interpretaties.⁴⁰

De vijf Nederlandse inhuldigingen gedurende de negentiende eeuw zijn voorsnog nagenoeg genegeerd in historisch onderzoek. Er bestaat namelijk consensus over het gegeven dat het uiterlijk vertoon en ceremonieel van de Oranjedynastie gedurende het merendeel van de negentiende betrekkelijk weinig voorstelde en vrijwel geen politieke betekenis had, zeker in vergelijking met andere dynastieën. Jaap van Osta stelt dat: 'the Dutch monarchy had been rather unceremonious from its origin, reflecting the nation's history – proudly republican – and character – typically bourgeois and

³⁷ Vgl. Marion Steinicke en Stefan Weinfurter (red.), *Investitur- und Krönungsrituale: Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich* (Keulen, 2005); Jörg Rogge, *Die deutschen Könige im Mittelalter. Wahl und Krönung* (Darmstadt, 2006).

³⁸ Philip Dwyer, "Citizen Emperor": political ritual, popular sovereignty and the coronation of Napoleon I', *History. The Journal of the Historical Association* 100:339 (2015), 40-57.

³⁹ Hugh LeCaine Agnew, 'Ambiguities of ritual: dynastic loyalty, territorial patriotism and nationalism in the last three royal coronations in Bohemia, 1791-1836', *Bohemia* 41:1 (2000), 3-22; Eduardo Romero de Oliveira, 'O império da lei: ensaio sobre o cerimonial de sagração de D. Pedro I (1822)', *Tempo* 13:26 (2009), 133-159; Kate Strasdin, 'Empire dressing – the design and realization of Queen Alexandra's Coronation Gown', *Journal of Design History* 25:2 (2012), 155-170; Benjamin Walton, "Quelque peu théâtral": The Operatic Coronation of Charles X', *19th-Century Music* 26:1 (2002), 3-22; López, 'Una liturgia de ruptura'; Silke Hensel, 'La coronación de Agustín I. Un ritual ambiguo en la transición mexicana del antiguo régimen a la independencia', *Historia Mexicana* 61:4 (2012), 1349-1411.

⁴⁰ Roy Strong, *Coronation: a history of kingship and the British monarchy* (Londen, 2005); Norman Bonney, 'The evolution and contemporary relevance of the accession and coronation oaths of the United Kingdom', *The British Journal of Politics and International Relations* 13 (2011), 603-618.

non-aristocratic.⁴¹ In aansluiting op David Cannadine betogen onder meer Henk te Velde, Coen Tamse en Jaap van Osta dat het Nederlandse monarchaal ceremonieel pas een bloei doormaakte tegen de achtergrond van opkomend nationalisme.⁴² Na de dood van de in het openbaar moeizaam opererende Willem III in 1890, verscheen de monarchie onder regentes Emma en later koning Wilhelmina weer uitgebreid zichtbaar ten tonele.⁴³ Ditmaal als nationaal, integrerend symbool tegenover politieke versplintering zoals bij de destijds opgezette nationale feestdag Koninginnedag. De focus ligt op de opkomst van de ‘popular monarchy’ rond 1900, en niet zozeer op de potentiële machtspolitieke rol van monarchaal ceremonieel eerder in de eeuw toen de vorst ook meer macht had.⁴⁴

In deze scriptie wordt de aanname dat het inhuldigingsceremonieel van Willem III geen politieke betekenis zou hebben ter discussie gesteld. Recent Duitse en andere studies tonen namelijk aan dat ook in de negentiende eeuw inhuldigen en vorstelijk ceremonieel wel degelijk van machtspolitiek belang konden zijn. De inhuldiging van Willem III volgde bovendien op een grondwetswijziging die de koninklijke macht sterk inperkte – een grondwet waar Willem zelf tegen was. Bij het analyseren van de machtsrepresentatie en -vormgeving bij de inhuldiging dient echter gewaakte te worden voor een tunnelvisie van machtslegitimatie en vorstelijke propaganda van het onderzoek uit de jaren 1980 en 1990. Daarnaast heeft de Duitse historiografie weliswaar aangetoond dat er veel meer machtspolitieke dimensies schuilen in een ceremonieel, zoals ook uit de receptie blijkt, maar dit betekent echter niet dat alles ook daadwerkelijk een politieke dimensie had of verleend kreeg. De nuance van Britse en Nederlandse historici wat betreft de machtsafname van de koning snijdt hout, alhoewel dit niet behelst dat hiermee ook een abrupt einde kwam van de machtspolitieke betekenis van koninklijk ceremonieel, zeker niet rondom een grondwetswijziging en troonsopvolging. De eerste stap in het onderzoeken van de vormgeving en de representatie van de gewijzigde machtsverhoudingen in de huldiging van Willem III wordt in het volgende hoofdstuk gezet aan de hand van het cruciale ceremoniële aspect ruimte.

⁴¹ Jaap van Osta, ‘The emperor’s new clothes. The reappearance of the performing monarchy in Europe c. 1870-1914’, in: Jeroen Deploige en Gita Deneckere, *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history* (Amsterdam, 2006), 181-192, alhier 186.

⁴² C.A. Tamse, ‘Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw’, in C.A. Tamse (red.), *De Monarchie in Nederland* (Amsterdam-Brussel, 1980), 89-132.

⁴³ Jaap van Osta, *Het theater van de staat*; Henk te Velde, ‘Cannadine, twenty years on’; vgl. Joris van Eijnatten, ‘Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw’, *De Negentiende Eeuw* 23:4 (2004), 4-22, waarin in wordt gegaan op oranjementen en -vieringen vanuit het volk.

⁴⁴ Van Osta, ‘The emperor’s new clothes’; Te Velde, ‘Cannadine, twenty years on’, 201-203.

Ruimte

Ruimte speelt een cruciale rol in de machtsrepresentatie van ceremonieel. Onder meer Matthias Schwengelbeck betoogt dat de ruimtelijke vormgeving niet alleen de zelf- en machtsrepresentatie van de vorst, maar ook die van onderscheidene andere actoren bepaalt in wat hij concipieert als de symbolische, politieke communicatieruimte van het ceremonieel.⁴⁵ Hiernaast stelt Barbara Stollberg-Rilinger dat de ruimtelijke vormgeving van een ritueel tegelijkertijd zowel macht en hiërarchie symboliseert als performatief creëert. Dit komt volgens haar het duidelijkst naar voren in de inhuldiging van Willem III was de ruimtelijke inrichting nauwgezet georkestreerd. Het is alleen de vraag in hoeverre beslissingen betreffende de ruimtelijke vormgeving inderdaad geïntendeerd zijn als politiek betekenisvol en of deze ook als zodanig worden gerecipieerd. Daarom zal eerst kort uiteengezet worden hoe de organisatie van het inhuldigingsceremonieel zelf in elkaar stak en wat dit mogelijk zegt over de betekenis van de ceremonie.

De ruimtelijke inrichting van de tribunes

De praktische uitwerking van het inhuldigingsceremonieel lag in handen van enkele hofdignitarissen die intensief werden gecontroleerd door de ministerraad. Grondwettelijk waren de ministers verantwoordelijk voor het handelen van de koning en dus ook voor de inhuldiging, maar zij zetten ook de financiële bijdrage van de staat in als pressiemiddel. Tijdens de ministerraad van 10 april 1849 stelde de minister van Binnenlandse Zaken voor om de inhuldiging tot een maximumbedrag van 45.000 gulden te financieren 'onder voorbehoud, dat de ministers worden gekend omtrent het Programma tot regeling der plegtigheid'.⁴⁷ Hierdoor was ruim tweeënhalf keer minder financiële speelruimte dan in 1840. Willem II spendeerde destijds minstens 68.289 gulden aan zijn eigen inhuldiging, terwijl de gemeente Amsterdam 70.000 gulden bijdroeg.⁴⁸ Mede door de schulden van zijn vader kon Willem III echter geen financiële bijdrage leveren, terwijl de staat, zeker gezien de inflatie van 13,13% over negen

⁴⁵ Andres en Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum', 57-64.

⁴⁶ Barbara Stollberg-Rilinger, 'Much ado about nothing? Rituals of politics in early modern Europe – and today', *Bulletin of the German Historical Institute* 48 (2011), 9-24, alhier 19-20; Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 9-14.

⁴⁷ Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 10 april.

⁴⁸ Jeroen van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam, 2013), 373.

jaar tijd, voor een veel lager bedrag borg stond.⁴⁹ Over de beweegredenen hierachter van de ministers zwijgen de bronnen verder. Het blijft speculeren in hoeverre het significant lagere budget voor de ministerraad gelijkstond aan het mindere belang van de inhuldiging in de context van de nieuwe grondwet, maar opmerkelijk is het wel. Ondanks de forse bezuiniging ging de koning akkoord met de eis van de ministerraad om gekend te worden in de organisatie.⁵⁰ In tegenstelling echter tot zijn vader, die het programma zelf ontwierp, liet Willem III de organisatie over aan de ceremoniemeesters, wier plannen werden gecontroleerd en geamendeerd door de ministerraad, waarna deze ter inzage naar de koning werden gestuurd.⁵¹ Deels reflecteert dit de nieuwe machtspositie van de ministerraad, maar het is opvallend dat Willem III een dermate kleine rol in de organisatie speelde

Ondertussen waren vanaf begin april de kamerheer-ceremoniemeester Snouckaert van Schauburg, de hofmaarschalk Van Bijlandt en de opperkamerheer Boon tezamen aan de slag gegaan met het opstellen van een programma en plattegrond der inhuldiging. Op zondagmiddag 22 april was bij Boon thuis, in samenspraak met bovengenoemden, hier de laatste hand aan gelegd. Dit voorstel werd de maandag daarop besproken in de ministerraad, waarin diverse wijzigingen te berde zijn gebracht.⁵² De details van deze bespreking zijn onbekend, aangezien de notulen van de ministerraad in deze periode geen letterlijke transcriptie van het gesprokene zijn, maar slechts een korte samenvatting. Woensdagavond 25 april werd deze conceptversie aangepast door de minister van Binnenlandse Zaken en werd in het bijzijn van zowel de ceremoniemeester als de hofmaarschalk de definitieve versie van programma en plattegrond vastgesteld. De minister heeft wat betreft de ruimtelijke inrichting van de Nieuwe Kerk echter geen elementen van machtspolitieke betekenis blijvend aangepast in het inhuldigingsprogramma.⁵³ Vervolgens zijn het programma en de plattegrond ter goedkeuring naar de koning gestuurd: het is onbekend of hij protest tegen de veranderingen heeft aangetekend, maar er zijn in ieder geval op basis daarvan geen wijzigingen meer gemaakt in beide documenten.⁵⁴

Hoe zag de plattegrond van de Nieuwe Kerk voor 12 mei 1849 er dan concreet uit en wat zegt

⁴⁹ Van der Meulen, *Willem III*, 205-213; de inflatie tussen 1840 en 1849 bedroeg 13,13%, gebaseerd op de geldwaarde en inflatie berekentool van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis <<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>>.

⁵⁰ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de staatsraad en de directeur van het kabinet des konings aan de opperkamerheer, 15 april.

⁵¹ Van Zanten, *Willem II*, 370.

⁵² Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 23 april.

⁵³ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging en inhuldiging van zijne majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12^{den} mei 1849, 22 en 25 april.

⁵⁴ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de opperkamerheer aan koning Willem III, 26 april.

de ruimtelijke inrichting over de politieke machtsverhoudingen na 1848?⁵⁵ De koning zelf vormde het middelpunt waarop alle tribunes vanuit een halve cirkel op gericht waren. Aan zijn rechterzijde bevond zich de loge van de koningin met de koninklijke familie en aan zijn linkerzijde de loge van het *corps diplomatique*. Direct tegenover hem bevond zich de credenstafel met daarop de regalia van het koninkrijk en de grondwet. De positie van de Staten-Generaal, centraal in de kerk tegenover de koning, was niet gewijzigd. Een groot verschil met de inhuldiging van Willem II vormt de positie van de ministers. Deze zaten in 1849 direct achter de credenstafel en recht tegenover de monarch, terwijl deze in 1840 nog op een zijtribune gezeteld waren. Negen jaar eerder zaten achter de credenstafel de voorzitters van de Eerste Kamer, als voorzitter van de verenigde zitting van de Staten-Generaal, en de Tweede Kamer. De nieuwe positie van de ministerraad als de op één na meest prominente positie na de koning is een significante verschuiving in de representatie van de machtsverhoudingen van het koninkrijk. Het is echter zeer opvallend dat in geen enkel commentaar de nieuwe positie van de ministers op die wijze betekenis is verleend zoals bij diverse Duitse casussen, maar dit neemt niet weg dat de ruimtelijke inrichting duidelijk is aangepast aan de nieuwe politieke verhoudingen.⁵⁶ De nieuwe positie van de voorzitter van het parlement werd daarentegen wel bekritiseerd door de schrijver Pieter Dekker jr., die de ongrondwettelijke ondergeschiktheid van de constitutionele macht van het parlement tegenover die van de koning zou symboliseren.⁵⁷

Hiernaast zijn er nog enkele andere wijzigingen in de inrichting van de Nieuwe Kerk in 1849 ten opzichte van 1840. In de eerste plaats waren er relatief meer organisaties en politieke instituties aanwezig dan negen jaar eerder. Daarnaast waren er veel meer plekken ingeruimd voor de 'dames' van de leden van hoge staatsorganen ten opzichte van 1840, alhoewel zij wel allen op tribunes aan de zijanten werden geplaatst.⁵⁸ Kaartjes voor het inhuldigingsceremonieel waren gewild: het archief van de kamerheer-ceremoniemeester bestaat voor een groot deel uit verzoeken van ministers, organisaties en individuen die hem verzochten om toegangsbewijzen. Ook de belangstelling vanuit het volk was groot: de Dam was gevuld met toeschouwers en er werd geklaagd over een gebrek aan tribuneplaatsen.⁵⁹ Voor diegenen die niet plaats konden nemen in de Nieuwe Kerk was er een aparte tribune voor 'snelschrijvers en journalisten' ingericht om over de inhuldiging te berichten. In de

⁵⁵ Zie voor de plattegrond zelf appendix I.

⁵⁶ Matthias Schwengelbeck, 'Monarchische Herrschaftsrepräsentationen zwischen Konsens und Konflikt: Zum Wandel des Huldigungs- und Inthronisationszeremoniells im 19. Jahrhundert', in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, Historische Politikforschung 5 (Frankfurt am Main, 2005), 123-162, alhier 131-157.

⁵⁷ Dekker jr., *Twee dagen in mei 1849*, 11.

⁵⁸ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, plattegrond van de Nieuwe Kerk der stad Amsterdam. Ingerigt voor de plegtige inhuldiging van Z.M. Willem III, op den 12^{den} mei 1849. Zie ook appendix I.

⁵⁹ Zie voor diverse verzoeken om extra toegangskaarten: Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5; Van der Meulen, *Willem III*, 215-217.

kranten werd echter niet verder ingegaan op de ruimtelijke inrichting of de nieuwe positie van de ministerraad.

Daarentegen tekenden zowel de Algemeene Rekenkamer als de Hooge Raad van Adel tekenden intern protest aan omdat hun rangschikking niet zou stroken met hun werkelijke politieke positie. Onder meer Stollberg-Rilinger wijst er op dat groepen en personen zeer frequent opkwamen voor hun plaats in de symbolische politieke pikorde bij rituelen. Zij stelt dat dit het politieke belang van een ritueel onderschrijft: 'solche Konflikte bezeugen *ex negativo* die Wirkmacht, die die Beteiligten dem Ritual beimessen, was nicht nur die Darstellung, sondern die Herstellung der sozialen Rangordnung angeht'.⁶⁰ Van een echt conflict was echter geen sprake: zo verzocht de Algemeene Rekenkamer de kamerheer-ceremoniemeester om een fout in de zesde paragraaf van het programma te wijzigen, waarin de Rekenkamer als 'grondwettig staatskollegie' direct op de Hooge Raad der Nederlanden zou moeten volgen.⁶¹ De Hooge Raad van Adel wees de Snouckaert van Schauburg erop dat de plek van de Raad op de plattegrond van de inhuldiging niet overeenkwam met het programma, waarin deze wel terecht volgde op de Algemeene Rekenkamer, met het verzoek om dit 'abuis' te herstellen.⁶²

Wat is hier de betekenis van? Toont het inderdaad de belangrijke hiërarchie structurerende kracht van een performatief ritueel, of betreft het hier twee instituties die de organisatie terecht wijzen op een fout na het programma en de plattegrond met elkaar vergeleken te hebben? Alhoewel er in de ruimtelijke vormgeving zeker rekening werd gehouden met de nieuwe politieke verhoudingen, getuige de verplaatsing van de ministerraad, gaat het te ver om te stellen dat hier sprake was van een bewuste, performatieve constituerende van de politieke orde.⁶³ De gedeputeerde staten van Noord-Holland, het stedelijk bestuur van Amsterdam, de Hollandsche Handelsmaatschappij en de Kamer van Koophandel kregen bijvoorbeeld een plek geheel rechts aan de zijkant, terwijl de gedeputeerde staten in 1840 nog achter de Staten-Generaal in het midden zaten. Een weloverwogen weergave van de gewijzigde politieke verhoudingen? Nee, de ceremoniemeesters waren vergeten om deze instituties een plek te geven en plaatsten ze derhalve maar op deze tribune.⁶⁴ Een mogelijke verklaring voor deze fout, alsmede voor andere opmerkelijke wijzigingen of fouten bij de organisatie van de inhuldiging, was de hoge tijdsdruk. De inhuldiging, inclusief de blijde intocht de dag daarvoor, diende in iets meer

⁶⁰ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 215.

⁶¹ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de Algemeene Rekenkamer aan de ministers van Binnenlandse Zaken, 7 mei.

⁶² Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de secretaris van de Hooge Raad van Adel aan de kamerheer-ceremoniemeester, 7 mei.

⁶³ Vgl. Barbara Stollberg-Rilinger, 'Herstellung und Darstellung politischer Einheit'.

⁶⁴ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de kamerheer-ceremoniemeester aan de burgemeester van Amsterdam, datum onbekend.

dan een maand georganiseerd te worden, terwijl voor de inhuldiging van Willem II ruim tweeënhalve maand beschikbaar was.⁶⁵ Uit de notulen van de ministerraad of andere archivalia blijkt niet waarom de inhuldiging in dit betrekkelijk korte tijdsbestek georganiseerd diende te worden. Het is niet onwaarschijnlijk dat het al bestaan van een blauwdruk in de vorm van de vorige inhuldiging, maar bovenal het sterk ingeperkte budget voor arbeidsuren en mankracht hierin een rol speelden. Los daarvan contesteerden in tegenstelling tot de Rekenkamer of de Raad noch het gemeentebestuur, noch de provinciale staten deze in theorie veel grotere inbreuk op hun machtspositie. Hierdoor moet op zijn minst een nuancerende kanttekening worden geplaatst bij de machtspolitieke betekenis van de ruimtelijke inrichting van rituelen, die niet altijd geldt voor ieder element daarvan.

De ruimte rondom de troon van Willem III

De ruimtelijke ordening rondom de troon zegt doorgaans veel over de zelf- en machtsrepresentatie van de vorst en diens machtsrelatie tot het parlement. Zo interpreteert Silke Hensel de plaatsing van de president van het congres pal naast de troon van keizer Agustín van Mexico, met daarnaast de loge voor het congres in plaats van voor de koningin, als symbool voor het feit dat Agustín een constitutioneel vorst was die bovendien verkozen en aangesteld was door het congres.⁶⁶ Na zijn intrede zetelde koning Willem zich op zijn troon en de processie 'schaarde zich naar de volgorde van rang en étiquette, vóór, rondom en achter den troon'.⁶⁷ Aan weerszijden van de koning zaten zijn oom, prins Frederik, en zijn broer, prins Hendrik. Achter de koning stond het militair huis des konings en rechts vooraan het platform viceadmiraal Lucas met de standaard van het koninkrijk en links vooraan graaf de Perponcher met ontbloot rijkszwaard. Verder werd de troon omgeven door zijn adjudanten, kamerheren, wapenkoningen en de kamerheer-ceremoniemeester.⁶⁸ Omringd door adel, hoge militairen, hovelingen en zijn familie was ook de koning zelf gehuld in 'de uniform der marine'.⁶⁹

Betekent dit dan ook dat Willem III zich bewust representeerde als een militair monarch en niet als een constitutionele koning? In de eerste plaats moet opgemerkt worden dat de koning in de organisatie hiervan nauwelijks of geen rol speelde.⁷⁰ Daarnaast was de militaire choreografie rondom

⁶⁵ Van Zanten, *Willem II*, 370-371.

⁶⁶ Hensel, 'La coronación de Agustín I.', 1368-1369.

⁶⁷ A.L.G. Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging des konings Willem III, binnen de hoofdstad des rijks, 12 mei 1849* (Haarlem, 1849), 54.

⁶⁸ Paul Jonas, *Neerlands koning in Neerlands hoofdstad. Eene herinnering aan den 11 en 12 mei 1849. Door Paul Jonas* (Amsterdam, 1849), 44-45.

⁶⁹ Jacques François Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op zaterdag den 12 mei 1849* (Haarlem, 1849), 56-57. Zie ook appendix I.

⁷⁰ Van der Meulen, *Willem III*, 213-215.

de kroon vrijwel in zijn geheel overgenomen van de inhuldiging van 1840, ongeacht de veranderde constitutionele en politieke verhoudingen. Een potentiële verklaring is de relatief korte tijd waarin de inhuldiging moest worden georganiseerd, maar mogelijk ook een gebrek aan betekenis: ongeacht de nieuwe grondwet werd een wijziging in de militaire representatie van de koning niet als noodzakelijk bevonden. Dit leidt tot een andere interpretatie van de zelfrepresentatie van Willem III dan die van bijvoorbeeld Wilhelm I. van Pruisen, die zich ondanks de invoering van een grondwet zeer bewust presenteerde als militair monarch bij gratie Gods. Hij liet zich omringen door zijn eigen en andere dynastieën en de 'höfisch-militärische Elite', terwijl het parlement ergens rechts onderaan, gemengd met het publiek uit de provincie zat.⁷¹ In tegenstelling tot in Pruisen was er in Nederland echter geen protest vanuit de politiek of de media en werd de vorstelijke representatie ook niet als anticonstitutioneel of überhaupt politiek geduid. Integendeel, de ministerraad keurde het plan goed en ook de minister van oorlog heeft zonder problemen de troepen verleend die voor het militair huis des konings noodzakelijk waren.⁷²

De ruimte zelf: de Nieuwe Kerk

De ruimte zelf waarin een politiek ceremonieel plaatsvindt, draagt dikwijls ook een belangrijke boodschap uit. Zo stelt Philip Dwyer dat de keuze voor een locatie een belangrijke indicator is voor de betekenis die in het ritueel wordt gelegd: Napoleon opteerde voor zijn kroning zeer bewust symbolisch voor de Notre-Dame en niet voor de traditionele kroningskathedraal te Rheims.⁷³ Voor de inhuldiging van Willem III werd gekozen voor de Nieuwe Kerk in Amsterdam, vooral omdat ook Willem II hier in de hoofdstad werd ingehuldigd. Bij de inhuldiging van 1840 was er echter zowel vanuit katholieke als liberale hoek felle kritiek geuit op de keuze voor de hoofdkerk van Hervormde Gemeente van Amsterdam, die in combinatie met de eredienst de ceremonie van een expliciete protestantse signatuur voorzag.⁷⁴ In plaats van voor een nieuwe locatie te kiezen, zoals de Dam of het Paleis op de Dam, koos de ministerraad er voor om de religieuze symboliek van de Nieuwe Kerk te neutraliseren: van een bewuste keuze van de koning om zijn macht via de ruimte zelf religieus te legitimeren was derhalve geen sprake.⁷⁵

⁷¹ Schwengelbeck, 'Zum Wandel des Huldigungs- und Inthronisationszeremoniells im 19. Jahrhundert', 154-155.

⁷² Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 4 april.

⁷³ Dwyer, "Citizen emperor", 47-49.

⁷⁴ Van Zanten, *Koning Willem II*, 377-378.

⁷⁵ Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 2 april.

Met de hevige reacties van negen jaar eerder in het achterhoofd en daar de nieuwe grondwet kerk en staat van elkaar scheidde, was een eredienst tijdens de inhuldiging, laat staan een protestantse, geen optie voor de liberale ministerraad. Na 'wisseling van gedachten' besloot deze op 10 april dat een eredienst tijdens de inhuldiging uitgesloten was en dat deze, zo gewenst, de zondag daarna gehouden kon worden.⁷⁶ In het conceptprogramma van 22 april hadden desalniettemin 's Konings ceremoniemeesters onder artikel 22 opgenomen dat een 'Nederduitsche Hervormde' predikant 'eene korte toespraak [zal] houden, en een gebed uitspreken', waarna de plechtigheid besloten zou worden 'door gezang uit een der Psalmen'.⁷⁷ De minister van Binnenlandse Zaken heeft dit artikel vervolgens geschrapt.⁷⁸ Het lijkt er echter op dat de organisatie hierin vooral het inhuldigingsprogramma van 1840 heeft gevolgd, mogelijk door tijdsgebrek en zonder verdere bedoelingen, terwijl ook de rol hierin en de reactie hierop van de koning onbekend is. Op gelaste van de ministerraad werd de inhuldiging een seculier ceremonieel in een religieus gebouw. In de kranten en andere verslagen werd dit verklaard vanuit de nieuwe grondwet, en niet verder geïnterpreteerd, gecontesteerd of als een groot gemis beschouwd. In bijvoorbeeld de *Nieuwe Utrechtsche Courant* werd gesteld dat: 'het weglaten van al wat naar eene Kerkelijke plegtigheid zweemde, heeft niet in het allerminst den indruk verminderd, welke de geheele handeling teweegbracht'.⁷⁹

Conclusie

Concluderend kan worden gesteld dat de ruimtelijke ordening van de Nieuwe Kerk zich wel degelijk verhiel tot de gewijzigde politieke verhoudingen, maar dat niet alle aspecten daarvan even betekenisvol zijn. Wat bovenal opvalt is het uitblijven van reacties op bijvoorbeeld de nieuwe positie van de ministerraad ten opzichte van negen jaar geleden. Hoe betekenisvol was de performatieve representatie en vorming van de machtsrelaties als hier, op één kritische kanttekening na, geen betekenis aan werd verleend? Daarnaast was niet over ieder aspect van de ruimtelijke ordening bewust nagedacht over de machtspolitieke betekenis hiervan. De perifere plaatsing van het

⁷⁶ Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 10 april.

⁷⁷ KHA, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëdiging, 22 april.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ 'De intrede en huldiging', *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (Algemeen staatkundig- nieuws - handels en advertentieblad)* (15 mei 1849)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Inhuldiging&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2216-05-1849%22%29&redirect=true&page=2&facets%5Btype%5D%5B%5D=artikel&sortfield=papertitle&identifier=dd d%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifier=ddd%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 5-5-17]; zie ook Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 57-58.

Amsterdamse stadsbestuur en de gedeputeerden van Noord-Holland kwam voort uit een mogelijk door tijdsdruk ontstane fout, terwijl zij over deze theoretische degradatie in de politieke pikorde voor zover bekend geen klacht over hebben in gediend. Ook bij de ruimtelijke ordening van de koninklijke entourage rondom de kroon lijkt tijdsdruk een grotere rol te hebben gespeeld dan bewuste machtsrepresentatie. Deze was, zonder verdere versiering, min of meer dezelfde als in 1840 en werd, ondanks de militaire representatie, ook niet als (anticonstitutioneel) machtsvertoon geïnterpreteerd. Veel van de continuïteit, evenals wijzigingen, ten opzichte van 1840 komen derhalve niet voort uit de nieuwe politieke context, maar uit tijdsgebrek, een beperkt budget en een koning die geen organisatorische rol van betekenis speelde. Ten slotte droeg de secularisering van de inhuldiging, in de geest van de grondwet, bij aan de demystificatie en het wegebben van de 'social magic' waaraan het ceremonieel voor een groot deel van zijn effect en politieke werkingskracht afhankelijk is.⁸⁰

Tijd

Evenals ruimte vormt ook tijd een ceremonieel aspect dat hiërarchie of macht uit kan drukken. Johannes Paulmann en Barbara Stollberg-Rilinger beargumenteren dat de regulering van tijd een veelgebruikt middel is om machtsrelaties te symboliseren. Dit betreft bijvoorbeeld de wachttijd van aanwezigen voor de binnenkomst van een vorst de ceremonie doet aanvangen, de tijd die een koninklijke processie vergt of de tijdsduur van het algehele ceremonieel. Hierbij geldt dat hoe meer tijd een van deze zaken in beslag neemt, des te groter het machtsverschil is dat wordt uitgedrukt.⁸¹

In vergelijking met de inhuldiging van Willem II was het gebruik van tijd als distinctie- en machtsmiddel ongewijzigd overgenomen in het inhuldigingsprogramma.⁸² Om 09:45 openden de poorten van de Nieuwe Kerk alvast voor het normale publiek. Om 12:00 betrad de Staten-Generaal de kerk, waarna de ministers, de Raad van State en alle andere 'Kollegien en Staats-Ambtenaren' evenals het Corps Diplomatique om 12:30 aanwezig waren. Om 12:45 begaven de koningin en haar kinderen zich naar hun loge en om klokslag 13:00 maakte Willem III en zijn koninklijke processie hun intrede. Na het ceremonieel verliet de ingehuldigde koning als eerste de Nieuwe Kerk, waarna de aanwezigen in

⁸⁰ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11-13, 103-105, 201-208.

⁸¹ Paulmann, *Pomp und Politik*, 17-18; Stollberg-Rilinger, 'Much ado about nothing?', 20.

⁸² 'Programma betreffende de plechtige inhuldiging des Konings, te Amsterdam, op zaterdag den 28sten November 1840', *Nederlandsche Staats-Courant* (27 november 1840)
<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Inhuldiging&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2227-11-1840%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2227-11-1840%22%29&redirect=true&identificer=ddd%3A010066589%3Ampeg21%3Aa0001&resultsidentificer=ddd%3A010066589%3Ampeg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 10-5-2017].

omgekeerde volgorde op basis van hun rang de kerk verlieten.⁸³ Alle aanwezigen, ook de ministers en de koningin, moesten op hun hiërarchisch bepaalde beurt wachten op de vorst bij zowel het betreden als het verlaten van de kerk. Naast dat het tijdsschema van het binnentreden en uittreden van de kerk symbolisch geordend waren naar machtspositie, maakte de temporele dimensie van het inhuldigingsceremonieel zo de machtsverhoudingen voor alle aanwezigen tastbaar en zichtbaar.⁸⁴ Uiteindelijk was de inhuldiging per slot van rekening een ritueel waarbij één persoon zowel letterlijk als symbolisch in het middelpunt van de belangstelling stond.

De inperking van de algehele duur van de inhuldiging is daarentegen moeilijker te interpreteren vanuit een machtspolitiek perspectief. Minder pracht en praal in een korter tijdsbestek kan immers ook liggen aan een gebrek aan financiële middelen, zoals hij het deelaspect ruimte is aangetoond, en hoeft geenszins een machtspolitieke betekenis te hebben.⁸⁵ De volgende onderdelen werden uit het inhuldigingsceremonieel van Willem II geschrapt voor dat van Willem III: het meedragen van alle regalia evenals de grondwet bij de processie; het voorlezen van de gehele grondwet; een aparte inhuldiging van de koning door de provincies en de protestantse eredienst. Het niet langer meetorsen van alle regalia, inclusief de grondwet, kwam hoogstwaarschijnlijk voort uit een gebrek aan organisatietijd, gezien de meerdere plannen voor wie wat zou dragen die uiteindelijk allemaal een paar dagen voor de inhuldiging zelf zijn geschrapt.⁸⁶ An sich zou het niet langer voordragen van de grondwet kunnen worden geïnterpreteerd als een anticonstitutioneel statement van de vorst, maar dit is destijds opmerkelijk genoeg niet opgemerkt of zo geduid in de media. De precieze reden voor het schrappen hiervoor is onhelder, maar in 1840 was het voordragen hiervan als bijzonder saai en langdradig bevonden door diverse aanwezigen.⁸⁷ Mogelijk is gepoogd om hier in 1849 aan tegemoet te komen, of zoals schrijver J.F. Bosdijk het verwoordde: ‘door het weglaten van alles wat niet volstrekt nodig was, had tengevolge, dat de belangstelling van den aanvang tot het einde hetzelfde bleef’.⁸⁸ Ook *Nieuwe Utrechtsche Courant* loofde het ingekorte ceremonieel dat door: ‘hare meerdere beknoptheid, door het weglaten van alles wat tot de plegtigheid niet volstrekt noodig was’ de aandacht beter vasthield.⁸⁹ Ten derde had het niet langer huldigen van de vorst door de

⁸³ Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging en inhuldiging van Zijne Majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12den mei 1849, 4 mei 1849.

⁸⁴ Stollberg-Rilinger, ‘Much ado about nothing?’, 20. Andres, Geisthövel, Schwengelbeck, ‘Einleitung’, 9-12.

⁸⁵ Vgl. Martin Kohlrausch, ‘Zwischen Tradition und Innovation. Das Hofzeremoniell der wilhelminischen Monarchie’, in: Andreas Biefang, Michael Epkenhans, Klaus Tenfelde (red.), *Das politische Zeremoniell im Deutschen Kaiserreich, 1871-1918*, Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 153, Reihe Parlament und Öffentlichkeit 1 (Düsseldorf, 2009), 31-52.

⁸⁶ KHA, Den Haag, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging, 22 en 25 april.

⁸⁷ Van Zanten, *Willem II*, 374.

⁸⁸ Ibidem, 374; Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 58.

⁸⁹ ‘De intrede en huldiging’, *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (Algemeen staatkundig- nieuws - handels en advertentieblad)* (15 mei 1849)

provincies niet zozeer als doel om de koninklijke inhuldiging minder luister bij te zetten, maar was dit al in 1848 uit de grondwet gehaald als symbool voor de Nederlandse, nationale eenheidsstaat.⁹⁰ In een commentaar hierop in de *Arnhemsche Courant* wordt gesteld dat 'de provinciale inhuldiging (...) na de nationale inhuldiging door de Staten-Generaal, in het stelsel niet rijmt'.⁹¹ Het afschaffen van de protestantse dienst kwam, zoals in de vorige paragraaf al is behandeld, eveneens vooral voort uit de nieuwe grondwet. Ondanks de eerder praktische en zeker niet apert machtspolitieke beweegreden, op mogelijk het afschaffen van de provinciale huldiging na, is het desalniettemin betrekkelijk vreemd dat niemand destijds het niet langer meedragen of voordragen van de grondwet als betekenisvol of opmerkelijk heeft gezien. Er werd een ambivalent tegenover de grondwet staande vorst ingehuldigd vlak na een ingrijpende grondwetswijziging, terwijl de vorige inhuldiging relatief kort hiervoor plaatsvond: waarom werden deze opmerkelijke verschillen niet expliciet benoemd en in het verlengde daarvan als politiek betekenisvol geïnterpreteerd? Dit gebrek aan duiding en betekenisverlening komt ook naar voren bij de centrale politieke handelingen van de inhuldiging.

Handelingen

In vrijwel al het onderzoek naar politiek ritueel wordt het grote belang van de daarin verrichte handelingen benadrukt. De symbolische betekenis van wie de koning kroont, is bijvoorbeeld evident: doet hij dit zelf, zoals Napoleon, of wordt hij gekroond door een bisschop of politicus?⁹² Onder meer Jan Andres en Matthias Schwengelbeck stellen dat inhuldigingen complexe politieke communicatieruimtes zijn waarin de handelingen van onderscheidene *stakeholders* alle een significante, al dan niet tegenstrijdige, politieke betekenis verleend krijgen.⁹³ Bij de inhuldiging van Willem III zijn er een aantal handelingen verricht door verschillende actoren met een potentiële consequentie voor de machtsrepresentatie en -vormgeving in het ceremonieel. In het licht van

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Inhuldiging&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2216-05-1849%22%29&redirect=true&page=2&facets%5Btype%5D%5B%5D=artikel&sortfield=papertitle&identifieer=ddd%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifieer=ddd%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 5-5-17].

⁹⁰ Wikisource, 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1848)',

<[https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1848\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1848))> [geraadpleegd op 11-5-2017].

⁹¹ 'Verslag der Commissie, bij besluit van 17 maart jl. benoemd tot voordragt van een volledig ontwerp van grondwets-herziening', *Arnhemsche Courant* (18 april 1848)

<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?identifieer=ddd%3A010151360%3Ampg21%3Aa0007&coll=ddd>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

⁹² Dwyer, "Citizen emperor", 48-51.

⁹³ Andres en Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum'.

grondwetwijziging en de cesuur van 1848 is dat in de eerste plaats de inhuldiging krachtens de grondwet zelf, waarnaast ook de handelingen omtrent en in de processie van de koning van belang zijn.

De koninklijke processie is een vast onderdeel van iedere kroning of inhuldiging en speelt, zoals David Carbajal López en Silke Hensel bij de kroning van Agustín I van Mexico beargumenteren, een belangrijke rol in de machtsrepresentatie van de koning en de symbolische weergave van de machtsverhoudingen binnen het keizerrijk.⁹⁴ Over wie meeliepen en welke symbolen en regalia meegevoerd werden, was ook bij de inhuldiging van Willem III uitgebreid nagedacht. Het plan van de ceremoniemeesters was om, evenals in 1840, de koninklijke processie te laten bestaan uit de koning en zijn mannelijke verwanten evenals hovelingen en militairen, terwijl de dynastieke regalia en de grondwet gedragen zouden worden door zowel ministers van staat als hooggeplaatste officieren. Tijdens de bijeenkomst van 14 april was nog onduidelijk wie de regalia zouden meevoeren, maar volgens het plan van 22 april zou minister van staat Schimmelpenninck de kroon dragen, generaal-majoor de Hart de koninklijke scepter, generaal-majoor Spengler de rijksappel en de burgemeester van Amsterdam de grondwet.⁹⁵ Drie dagen later waren de plannen alweer gewijzigd: een minister van staat zou de scepter dragen, een viceadmiraal de rijksappel, de directeur van het kabinet des konings de grondwet en twee andere generaals-majoor het rijkszwaard en de rijksstandaard.⁹⁶ Bij het definitieve plan van 4 mei werden echter alleen de rijksstandaard en het rijkszwaard door wederom twee andere officieren gedragen.⁹⁷ De grondwet werd evenals de kroon dus niet symbolisch meegevoerd in de processie: beide lagen al op de credenstafel.

Het is echter de vraag of hier een bewuste politieke boodschap achter schuilt. In de originele planning zou dezelfde mix van politici en militairen de regalia en de grondwet meedragen als in 1840, ongeacht de veranderde politieke verhoudingen. De planning van een symbolische handeling die in de historiografie als zeer betekenisvol wordt geduid, verliep ronduit chaotisch, ook gezien de tijdsdruk, waarna uiteindelijk af werd gezien van de geïntendeerde processie.⁹⁸ Het interpreteren van de machtspolitieke betekenis van de intrede zelf wordt in dezen geplaagd door overinterpretatie, te meer daar het gemis van de kroon en zeker dat van de grondwet vreemd genoeg niet zijn opgemerkt in de pers. Een andere opvallende wijziging ten opzichte van de inhuldiging van Willem II valt wel te duiden vanuit de gewijzigde machtsverhoudingen tussen koning en parlement. In 1840 werd de koninklijke processie binnengeleid door een comité der Staten-Generaal, tevens bestaande uit de voorzitter van

⁹⁴ López, 'Una liturgia de ruptura'; 83-87; Hensel, 'La coronación de Agustín I.', 1367-1377, 1391-1401.

⁹⁵ KHA, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging, 22 april.

⁹⁶ KHA, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging, 25 april.

⁹⁷ KHA, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging, 4 mei.

⁹⁸ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 92-102.

de Eerste Kamer en enkele ministers, de ceremoniemeester zelf en de hofmaarschalk.⁹⁹ In 1849 werd de koning daarentegen onthaald door een zeventiental Eerste en Tweede Kamerleden, hetgeen kan worden geïnterpreteerd als een symbolische toename in status van de Staten-Generaal ten opzichte van de ministers, iets wat destijds echter niet werd gedaan.¹⁰⁰ De reden waarom het parlement hierin een vergrote rol speelde, lag in de unieke aard van de inhuldiging, die tegelijkertijd een openbare verenigde vergadering van de beide Kamers der Staten-Generaal was.

Mede door deze hybride functie vormt de inhuldiging van Willem III vanuit Europees perspectief een unieke casus. In alle andere staten vond na een grondige, liberale wijziging van de grondwet of de invoering van een grondwet niet meer een inhuldiging van de vorst door de Staten-Generaal, maar een kroning of eedaflegging van de vorst plaats. De inhuldiging werd gezien als een absolutistisch relict en deze standelijke *Verfassung in actu* werd steeds meer in strijd geacht met de grondwet en de liberale democratie.¹⁰¹ In Beieren en Württemberg en Zweden, zag de vorst hier grotendeels uit eigen beweging vanaf.¹⁰² In Pruisen en Lippe-Detmold daarentegen werd de heerser gedwongen om af te zien van een inhuldiging, terwijl in Denemarken en Noorwegen na de implementatie van een constitutie helemaal geen kroning of inhuldiging meer plaatsvond.¹⁰³ In Nederland was er rondom 1848 echter geen discussie over de afschaffing van de inhuldiging: de daarop betrekking hebbende artikelen werden aangepast aan de nieuwe constitutie. De koninklijke inhuldiging vormde tegelijkertijd een verenigde vergadering Staten-Generaal en er bestond ook geen oudere traditie van feodale of standelijke inhuldiging.¹⁰⁴ In Nederland sloten constitutie en inhuldiging elkaar op papier bovendien niet uit: de koning legde zelf een eed af op de grondwet, waarna de volksvertegenwoordiging eveneens krachtens de grondwet de koning inhuldigden.¹⁰⁵

Dit blijkt ook uit de gang van zaken rondom de inhuldiging, die nauwkeurig was gestipuleerd in de grondwet. Nadat Willem III bij zijn troon was aangekomen, hield hij een korte speech, waarna hij de grondwettelijk vastgelegde eed aflegde op de constitutie. Hierna trad de voorzitter der Staten-Generaal voor de koning en sprak hij de eed van de leden van de Staten-Generaal uit volgens artikel

⁹⁹ Van Zanten, *Willem II*, 373-374.

¹⁰⁰ Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 53.

¹⁰¹ Schwengelbeck, 'Zum Wandel des Huldigungs- und Inthronisationszeremoniells', 127-131, 160-162.

¹⁰² Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 153-162; Kungahuset, 'History, the treasury', <<http://www.kungahuset.se/royalcourt/royalpalaces/theroyalpalace/thetreasury/history.4.396160511584257f21800011991.html>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

¹⁰³ Ibidem, 176-184, 247-260; Kongernes Samling Rosenborg, 'The Danish royal crowns and other symbols of power', <<http://www.kongernessamling.dk/en/rosenborg/danmarks-konger-og-herskersymboler/>> [geraadpleegd op 11-5-2017]; Det Norske Kongehus, 'The consecration of King Olav V' (versie 19 december 2007) <<http://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=35246&sek=35244>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

¹⁰⁴ Eelco Elzenga, 'De prolongatie van de blijde inkomst na 1800', in: Joop W. Koopmans en Thomas Werner (red.), *Propaganda en spektakel. Vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden*, Publicaties van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Geschiedenis 9 (Maastricht, 2010), 117-147; Holenstein, *Die Huldigung der Untertanen*, 505-512.

¹⁰⁵ Cees Fasseur, *De gekroonde republiek* (Amsterdam, 2011), 7-16.

52 van de grondwet.¹⁰⁶ Vervolgens diende ieder lid van de Eerste en Tweede Kamer deze eed hoofdelijk af te leggen, hetgeen vrijwel iedereen in 1849 met ontbloot hoofd en een buiging deed.¹⁰⁷ Een joodse parlementariër liet zijn hoofd wel bedekt, omdat de joodse religieuze wetten de eed anders ongeldig zouden verklaren. In slechts één bron wordt vermeld dat een doopsgezind lid der Staten-Generaal “alleen de hand op het hart bragt, als bewijs eener vaste en innige verbindtenis, en met hoog op Christus vermaan: ‘zweert ganschelijk niet’” uitsprak.¹⁰⁸ Evenals bij zijn joodse collega werd dit echter niet als een subversieve handeling of eedbreuk gezien, maar verklaard vanuit de religieuze gezindte. Dit staat in schril contrast tot Lippe-Detmold, waar in 1846 de vijf volksvertegenwoordigers die weigerden de koning in te huldigen uit werden gesloten van het parlement.¹⁰⁹ In Nederland leek de rechtsbindende of politieke dimensie bij de inhuldiging echter geen rol meer te spelen: het was mede door de nieuwe grondwet geworden tot een betekenisloze handeling zonder politieke controverse.

Resteert de vraag waarmee deze paragraaf begon: hoe gaven de handelingen tijdens het inhuldigingsceremonieel vorm aan machtsverhoudingen? De achterliggende vraag hierbij is in hoeverre deze handelingen, zoals de beëdiging en eedaflegging zelf, politiek betekenisvol waren.¹¹⁰ Uit de chaotische organisatie onder tijdsdruk van de koninklijke processie blijkt dat de mogelijke, machtspolitieke betekenis die aan processie kon worden verleend, hetgeen niet geschiedde, in ieder geval niet het gevolg was van een bewuste politieke boodschap vanuit de organisatie. De Staten-Generaal had daarentegen wel bewust een nieuwe rol ten opzichte van 1840 gekregen door nu zelfstandig de vorst in de verenigde vergadering der Staten-Generaal oftewel de inhuldiging van de koning te verwelkomen. De reden dat in Nederland ondanks de nieuwe, liberale grondwet nog altijd de koning werd ingehuldigd lijkt te liggen in het feit dat deze de facto nagenoeg van politieke, rechtelijke of überhaupt betekenis naast louter ceremoniële was ontdaan. Het was tekenend dat het weigeren van de eed niet als een subversieve politieke handelingen maar als een uiting van religie werd gezien, terwijl maar één krant hier melding van maakte. Ook van de ‘sociale magie’ en de performatieve vormgeving van hiërarchie en eensgezindheid die uit zouden gaan uit het inhuldigingsceremonieel en specifiek de eedaflegging lijkt in 1849 weinig over te zijn, gezien de grote, latere conflicten tussen zowel de ministers als de Staten-Generaal en de koning.¹¹¹ Ook in het laatste

¹⁰⁶ Zie voor de artikelen van de grondwet van 1848 m.b.t. de inhuldiging appendix II.

¹⁰⁷ Alexandre Dumas, *De inhuldiging. Z.M. koning Willem III. Door Alexandre Dumas, uit het Fransch vertaald* (Amsterdam, 1849), 20.

¹⁰⁸ Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging*, 64.

¹⁰⁹ Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 176-184.

¹¹⁰ Shaw, ‘Nothing but propaganda?’.

¹¹¹ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11-14, 212.; Zie o.a. Van der Meulen, *Willem III*, 223-267; Henk te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 112-120.

aspect, taal, staat de relatie tussen Staten-Generaal en koning centraal bij zowel de toespraak van de koning als de eedaflegging zelf.

Taal

Anders dan ceremoniële handelingen of symbolen zijn taalhandelingen bij een ceremonie veel preciezer en toegankelijker voor het publiek, waardoor deze dan ook vaak uitvoerig worden besproken en geïnterpreteerd in de media.¹¹² Tegelijkertijd beklemtoont Jan Andres dat ook redevoeringen of gedichten bij een ceremonieel door de omstandigheid of het genre gekenmerkt worden door meerduidigheid en ambiguïteit.¹¹³ Vanwege deze ‘dubbele’ meerduidigheid en tegelijkertijd de frequentie van betekenisverlening aan woorden betoogt Stollberg-Rilinger dat het ‘vielmehr (...) sinnvoll [ist] zu fragen, welche Bedeutungen die Beteiligten beziehungsweise die Quellenautoren diesem rituellen Elementen *zugeschrieben* haben’, dan om deze enkel zelf te duiden.¹¹⁴ Naast dat het nog steeds van belang is om de betekenis van een rede of eed te analyseren, zijn de contemporaine receptie en mogelijke duidingsconflicten onmisbaar om de al dan niet machtspolitieke betekenis van ceremoniële spraakhandelingen te interpreteren. Bij de inhuldiging van Willem III was het aantal potentieel politiek betekenisvolle spraakhandelingen echter tamelijk beperkt: de koning hield een beknopte toespraak, waarna vervolgens de eden werden gezworen.

Nadat Willem III op de troon plaats had genomen, sprak hij een korte rede uit. Eerst ging hij in op het gegeven dat zowel geboorte als grondwet hem tot koning maakte, waarna hij de zware plichten en lasten van zijn ambt besprak:

‘Ook de koningen kleven menselijke zwakheden aan, en daarom behoeven zij instellingen en zelfstandige voorlichting (...) Dit volk, dat een der eerste is geweest, om uit de duisternis, het geweld en de verdrukking der middeleeuwen orde en vrijheid en waarborgen voor het behoud van beide tevoorschijn te roepen, heeft ook thans weder, naar de behoefte des tijds, zijne instellingen herzien en bevestigd. Koning en Volk, Oranje en Nederland hebben met kalmte dit gewichtig werk volbracht (...) Indien wij het oog slaan op de beroeringen, die een groot deel van Europa teisteren, op de vernietiging der bronnen van bestaan en welvaart, die

¹¹² Stollberg-Rilinger en Neu, ‘Einleitung’, 17-20.

¹¹³ Andres en Schwengelbeck, ‘Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum’, 70-79.

¹¹⁴ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 198-199.

*zulke treffende lessen geven, laat ons dan Gode dankbaar zijn, die het dierbaar
vaderland heeft behoed (...).*¹¹⁵

Willem III verwees ondubbelzinnig naar de grondwetsherziening van 1848 en de wijze waarop deze geschiedde. Hij beklemtoont dat een koning dergelijke ‘instellingen’ nodig heeft om te kunnen functioneren, maar vooral het feit dat de liberale grondwetswijziging anders dan in bijvoorbeeld Frankrijk, Italië of de Duitse staten niet tot revolutie heeft geleid. In de nieuwe wetenschappelijke biografie van Willem III vraagt Dik van der Meulen zich terecht af of Willem deze woorden ook daadwerkelijk meende.¹¹⁶ Het is namelijk onbekend welke rol de koning of zijn ceremoniemeesters in het vervaardigen van de rede hebben gehad, maar gezien de geringe rol van de koning bij de organisatie is het onwaarschijnlijk dat dit een grote was. De troonrede zelf is door de minister van Justitie, Donker Curtius, opgesteld en is besproken, aangepast en aangenomen tijdens de ministerraad van 9 mei 1849.¹¹⁷ De reactie van de koning toen hij zijn voordracht pas drie dagen voor de inhuldiging te zien kreeg, is niet bekend.

Ondanks de referentie van Willem III naar de gewijzigde aard van het koningschap, is zijn toespraak in de kranten niet of nauwelijks becommentarieerd. Alleen in de *Utrechtsche Courant* werd naar aanleiding van de verwijzing van de koning naar de betrekkelijke rust waarmee in Nederland de grondwetswijziging tot stand was gebracht eveneens gesproken over de revoluties elders in Europa. Op 14 mei schreef de krant ‘terwijl zoo bijna geheel Europa, door baat en vijandschap beroerd, in ‘t harnas staat – viert geheel Nederland feest, bij de inhuldiging van zijn Koning Willem III’.¹¹⁸ Pieter Dekker gaat in zijn verslag ook in op de chaotische grondwetswijzigingen in de rest van het continent naar aanleiding van de toedracht van de koning.¹¹⁹ Daarnaast duidt hij de woorden van de koning als kritiek op de inhuldiging ‘nieuwe stijl’ zonder openlijk religieus vertoon, volgens hem : ‘het ledige der plegtigheid’. Dekker beweert dat Willem III ook tegen deze secularisatie van de plechtigheid zou zijn: ‘ook de Koning, blijkens zijne toespraak, heeft het zoo begrepen, daar hij op den voorgrond stelde, door geboorte, dat is een hem door God gegeven voorregt, tot den troon der Nederlanden geroepen te zijn’.

De liberale, Franse schrijver Alexandre Dumas plaatste daarentegen als enige een kritische

¹¹⁵ Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 58-59.

¹¹⁶ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 221.

¹¹⁷ Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 9 mei.

¹¹⁸ ‘Amsterdam 12 mei’, *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (Algemeen staatkundig- nieuws -handels en advertentieblad)* (14 mei 1849)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=%28inhuldiging%29&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2214-05-1849%22%29&redirect=true&page=1&maxperpage=50&identifier=ddd%3A010805143%3Ampg21%3Aa0006&resultsidentifier=ddd%3A010805143%3Ampg21%3Aa0006> [geraadpleegd op 12-5-2017].

¹¹⁹ Dekker, *Twee dagen in mei*, 12-13.

noot bij hetgeen Willem III daadwerkelijk gezegd had, alhoewel hij dit deed via de woorden van een ander:

*“Ik heb in deze aanspraak eene bijzonderheid opgemerkt,” zeide mij mijn buurman. “Welke?” – “Dat de Koning steeds zeide: ‘mijne onderdanen’, terwijl zijn vader slechts zeide: ‘Mijn landgenoten’, eene concessie die hij aan de democratische denkbeelden heeft willen doen. Het was eene groote schreede van vooruitgang om door het woord landgenooten dat van onderdanen te vervangen. Het is niet geheel onvoorbedachtelijk, dat de nieuwe Koning het oude woord weder heeft ingevoerd.” Mijn buurman scheen aan deze bijzonderheid een buitengemeen groot belang te hechten, en inderdaad het is ook van groot gewigt van ons, die den invloed der woorden kennen.*¹²⁰

Kanttekening hierbij is dat Willem II evenals zijn zoon ook ‘mijne onderdanen’ zei in zijn toespraak en dat het onmogelijk vast te stellen is of de heer naast Dumas een foutief geheugen had of dat Dumas deze woordenwisseling heeft verzonnen.¹²¹ Dit maakt voor de betekenis van de passage echter niet uit: Dumas bekritiseerde als buitenlander eigenlijk als enige openlijk Willem III en zijn houding jegens de grondwet in zijn verslaglegging van de inhuldiging, terwijl hij hiervoor in de Franse media ook al felle kritiek op de volgens hem incapabele en onconstitutionele vorst had geleverd.¹²²

Op de toespraak volgde direct de inhuldiging zelf. De eed is een zogenaamde performatieve taalhandeling: wat symbolisch wordt uitgedrukt, wordt namelijk ook bewerkstelligd. De koning werd pas officieel ingehuldigd dankzij de eedafleggingen door de leden der Staten-Generaal.¹²³ De inhoud van de eed zelf was vastgelegd in de grondwet en in 1848 gewijzigd. De koning zwoor evenals voorheen om de grondwet te waarborgen, waaraan expliciet is toegevoegd dat hij daarvan ‘bij geene gelegenheid en onder geen voorwendsel hoegenaamd, zal afwijken of gedoogen dat daarvan afgeweken worde’.¹²⁴ Daarnaast konden zowel de koning als de leden van de Staten-Generaal ervoor kiezen om met ‘zoo waarlijk helpe ons God almagtig’ of met ‘dat beloof ik’ hun eed dan wel belofte te bekrachtigen in de geest van de nieuwe liberale grondwet. Voor zover bekend heeft eenieder die de eed heeft afgelegd dit op de oude wijze gedaan. De eed voor de leden der Staten-Generaal is

¹²⁰ Dumas, *De inhuldiging*, 19.

¹²¹ ‘Amsterdam, 28 november’, *Buitengewone Nederlandsche Staatscourant*, (28 november 1840) <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?qql%5B%5D=%28date+_gte_+%2230-11-1840%22%29&qql%5B%5D=%28date+_lte_+%2230-11-1840%22%29&query=%28inhuldiging%29&coll=ddd&redirect=true&page=2&identifier=ddd%3A010066591%3Ampeg21%3Aa0001&resultsidentifier=ddd%3A010066591%3Ampeg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 11-5-2017].

¹²² Dik van der Meulen, *Willem III*, 220-221.

¹²³ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 103-104.

¹²⁴ Zie appendix II.

ingrijpender gewijzigd. Eerst dienden zij te zweren 'getrouw en gediensig [te] zullen zijn' aan de vorst, maar wordt nu gezworen of beloofd om de rechten en onschendbaarheid van de troon te handhaven.¹²⁵ Het parlement was hierdoor gelijkwaardiger geworden ten opzichte van de koning, althans op papier. Op de veranderde bewoordingen van de eden, die duidelijk gewijzigd zijn dankzij de nieuwe grondwettelijke machtsrelaties, is geen verdere contemporaine duiding verleend.

Alhoewel er relatief weinig spraakhandelingen plaatsvonden bij het inhuldigingsceremonieel van Willem III in vergelijking met menig Duitse kroning of inhuldiging, werden hierin inhoudelijk wel de veranderde constitutionele en machtsverhoudingen aangestipt.¹²⁶ In zijn toedracht ging Willem III in op de gewijzigde 'instellingen', oftewel de grondwetswijziging, maar deze toespeling werd merkwaardig genoeg niet opgemerkt of geduid in de media. Daarentegen bekritiseerde Dumas wel 's konings gebruik van het woord 'mijne onderdanen' als een symbolische uiting van een verlangen naar de toestand voor 1848. Ook de inhoud van de af te leggen eden bij de inhuldiging was grondwettelijk aangepast in de nieuwe grondwet en gaven blijk van de nieuwe politieke verhoudingen. Wat bovenal opvalt is dat in enkel één krant en door slechts twee commentatoren in werd gegaan op de betekenis of de inhoud van de toedracht van de koning, en door niemand op de betekenis van de eedaflegging, terwijl alle kranten uitgebreid verslag legden van de ceremonie en er meerdere gedenkschriften verschenen.¹²⁷ Dit lijkt de omvang van de politieke betekenis die contemporain aan de spraakhandelingen werd verleend, waaronder nota bene de toespraak van de koning, sterk te nuanceren.

¹²⁵ Zie appendix II.

¹²⁶ Jan Andres, *"Auf Poesie ist die Sicherheit der Throne gegründet"*, Andres en Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum'.

¹²⁷ Vgl. Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 176-184, 190-199, 271-181, 307-320.

Conclusie

In deze scriptie is onderzocht hoe macht en machtsverhoudingen werden gerepresenteerd en vormgegeven in het inhuldigingsceremonieel van Willem III. De analyse van de machtspolitieke betekenis van deze inhuldiging roept echter meer vragen op dan dat deze antwoorden biedt. Het kan vastgesteld worden dat er ten opzichte van 1840 een aantal wijzigingen in de ceremonie zijn aangebracht die evident de veranderde politieke verhoudingen aan de grondwetswijziging van 1848 weerspiegelen. Tegelijkertijd zijn veel zaken van potentiële politieke betekenis hetzelfde gebleven of juist aangepast vanwege andere, meer praktische of niet evident politieke beweegredenen. Wat echter in het oog springt is het grote gebrek aan aandacht en betekenisverlening in de verslaglegging van de inhuldiging van Willem III. Je zou verwachten dat juist deze inhuldiging, van een vorst van wie het bekend was dat hij ambivalent stond tegenover de amper een jaar eerder gewijzigde grondwet, met arendsogen zou worden gevolgd. Voor het onderzoeken van de machtspolitieke betekenis van een ceremonie is alleen een analyse van de organisatorische beweegredenen en beperkingen niet afdoende: iets heeft eigenlijk pas een machtspolitieke, of überhaupt een, betekenis als het ook zodanig betekenis wordt verleend.

Wat is de betekenis van dit opmerkelijke gebrek van betekenis? Een mogelijke verklaring van dit gebrek aan (politieke) betekenisverlening aan de inhuldiging van Willem III of opmerkingen over aperte verschillen met negen jaar eerder, is wellicht dat de inhuldiging niet als belangrijk of politiek betekenisvol werd beschouwd. Ofschoon er aan publieke belangstelling geenszins een gebrek was, boette de inhuldiging wel aan zowel mystieke als reële politieke betekenis in. De ceremonie werd ingekort en geseculariseerd, terwijl de inhuldiging van de vorst door de Staten-Generaal de facto overbodig was geworden door de nieuwe constitutie. Wellicht is de reden dat in Nederland, anders dan in andere landen deze traditie werd voortgezet wel omdat de ceremonie als niet zeer betekenisvol werd gezien: waar in Lippe-Detmold het weigeren van de eed een politieke crisis opleverde, werd dit in Nederland nauwelijks opgemerkt.¹²⁸

Tegelijkertijd betekent dit niet dat het inhuldigingsceremonieel van Willem III geheel was ontdaan van machtspolitieke betekenis, getuige de wijzigingen ten opzichte van 1840 en de spaarzame kritische kanttekeningen van onder meer Dekker en Dumas. Wel zet het vraagtekens bij de machtspolitieke betekenis van monarchale rituelen in de negentiende eeuw. Anders dan in de Britse en Nederlandse historiografie wordt beweerd staat het verlies aan koninklijke macht niet gelijk aan het volledige verlies van de machtspolitieke betekenis van koninklijk ceremonieel. In het Duitse

¹²⁸ Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 176-184.

onderzoek hiernaar speelt de reële afname van de koninklijke macht opmerkelijk genoeg nauwelijks een rol in de interpretatie. Deels komt dit doordat Duitse historici rituelen onderzoeken op basis van een benadering die voor een groot deel geënt is op vroegmoderne geschiedschrijving en de vroegmoderne politieke betekenis van ceremonieel. Door de focus op machtsrepresentatie en andere machtspolitieke aspecten van ceremonieel is minder oog voor de sterk veranderde politieke rol van de monarch en de symbolische betekenis van zijn ceremoniële optreden in een tijdperk van constituties en parlementen als de negentiende eeuw. Hiernaast moet opgemerkt worden dat ook de verschillen in politieke context tussen Mexico, Pruisen en Nederland een rol spelen in hoe de betekenis van een inhuldiging werd geduid in het spanningsveld tussen koning, parlement, ministers en grondwet.

Bovendien is in studies naar politieke rituelen en inhuldigingen vooral dan wel uitsluitend aandacht voor datgene wat politieke betekenis in zich draagt en wordt verleend. In zowel Duits als ander onderzoek wordt uitgegaan van de aanname dat alles een bewuste machtspolitieke of andere betekenis heeft, waarbij elementen in de organisatie of de receptie die hier niet op aansluiten al dan niet bewust naar de achtergrond verdwijnen. Uit de analyse van de inhuldiging van Willem III blijkt echter dat het budget, een koning die geen organisatorische rol van belang speelde, tijdsdruk of het willen vasthouden van de aandacht eveneens belangrijke factoren zijn in de totstandkoming van het uiteindelijke ceremonieel. Lang niet alles was bovendien bewust aangepast door de gewijzigde politieke context of juist ongewijzigd gebleven ten opzichte van 1840: hierin speelden eveneens een chaotische planning, maar zeker ook een gebrek aan politieke betekenis van de plechtigheid een grote rol.

Concluderend is het grote gebrek aan politieke betekenisverlening aan en duiding van opvallendheden en wijzigingen in de inhuldiging van Willem III zeer opmerkelijk gezien de politieke context. Door oog te hebben voor andere beweegredenen en de meer banale planmatige aspecten van de inhuldiging plaatst deze scriptie een nuancerende kanttekening bij de interpretatie van koninklijke, maar ook andere ceremonies vanuit louter machtspolitiek perspectief. Niet alles heeft een machtspolitieke, of überhaupt een, betekenis in politiek en monarchaal ceremonieel. Deze studie van de inhuldiging van Willem III noopt in ieder geval tot nieuw onderzoek naar de andere Nederlandse inhuldigingen in de negentiende eeuw om te kunnen bepalen hoe de machtspolitieke betekenis daarvan zich ontwikkeld heeft ten opzichte van andere landen, te meer daar de these van een louter 'ornamenteel' inhuldigingsceremonieel niet geheel opgaat. Bovendien plaatst deze scriptie kanttekeningen bij de interpretatie, of eerder overinterpretatie van politieke rituelen en hun betekenis. Ten slotte vormen de bevindingen van deze scriptie een aanknopingspunt voor een herziening van eerder verrichte studies naar monarchaal ceremonieel in de negentiende eeuw en de interpretatie machtspolitieke betekenis van rituelen en ceremonies in het algemeen.

Bibliografie

Bronnen

Archivalia

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de Algemeene Rekenkamer aan de ministers van Binnenlandse Zaken, 7 mei.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de kamerheer-ceremoniemeester aan de burgemeester van Amsterdam, datum onbekend.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de opperkamerheer aan koning Willem III, 26 april.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de secretaris van de Hooge Raad van Adel aan de kamerheer-ceremoniemeester, 7 mei.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, brief van de staatsraad en de directeur van het kabinet des konings aan de opperkamerheer, 15 april.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, plattegrond van de Nieuwe Kerk der stad Amsterdam. Ingerigt voor de plegtige inhuldiging van Z.M. Willem III, op den 12^{den} mei 1849.

Koninklijk Huisarchief (KHA), Den Haag, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813-, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging en inhuldiging van Zijne Majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12den mei 1849, 4 mei 1849.

Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 2 april.

Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 4 april.

Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 10 april.

Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 23 april.

Nationaal Archief (NA), Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 9 mei.

Gedrukte bronnen

Bosdijk, Jacques François, *Gedenkschrift der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op zaterdag den 12 mei 1849* (Haarlem, 1849).

Dekker, Pieter jr., *Twee dagen in mei 1849 Amsterdam* (Amsterdam, 1849).

Dumas, Alexandre, *De inhuldiging. Z.M. koning Willem III. Door Alexandre Dumas, uit het Fransch vertaald* (Amsterdam, 1849).

Jonas, Paul, *Neerlands koning in Neerlands hoofdstad. Eene herinnering aan den 11 en 12 mei 1849. Door Paul Jonas* (Amsterdam, 1849).

Toussaint, A.L.G., *Gedenkschrift van de inhuldiging des konings Willem III, binnen de hoofdstad des rijks, 12 mei 1849* (Haarlem, 1849).

Delpher online krantendatabank

‘Amsterdam 12 mei’, *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (Algemeen staatkundig- nieuws - handels en advertentieblad)* (14 mei 1849)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=%28inhuldiging%29&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2214-05-1849%22%29&redirect=true&page=1&maxperpage=50&identifier=ddd%3A010805143%3Ampg21%3Aa0006&resultsidentifier=ddd%3A010805143%3Ampg21%3Aa0006>
[geraadpleegd op 12-5-2017].

‘Amsterdam, 28 november’, *Buitengewone Nederlandsche Staatscourant*, (28 november 1840)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2230-11-1840%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2230-11-1840%22%29&query=%28inhuldiging%29&coll=ddd&redirect=true&page=2&identifier=ddd%3A010066591%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifier=ddd%3A010066591%3Ampg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 11-5-2017].

‘Bij de krooning van Willem III, te Amsterdam, den 12 van bloeimaand, 1849’, *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* (14 mei 1849)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=%28inhuldiging%29&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2214-05-1849%22%29&redirect=true&page=1&maxperpage=50&identifier=KBDDD02%3A000206041>

%3Ampg21%3Aa0002&resultsidentifler=KBDDD02%3A000206041%3Ampg21%3Aa0002>
[geraadpleegd op 11-5-2017].

‘De intrede en hulldiging’, *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant (Algemeen staatkundig-nieuws -handels en advertentieblad)* (15 mei 1849)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Inhulldiging&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2214-05-1849%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2216-05-1849%22%29&redirect=true&page=2&facets%5Btype%5D%5B%5D=artikel&sortfield=papertitle&identifler=ddd%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifler=ddd%3A010067317%3Ampg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 5-5-17].

‘Programma betrekkelijk de plegtige inhulldiging des Konings, te Amsterdam, op zaterdag den 28sten November 1840’, *Nederlandsche Staats-Courant* (27 november 1840)

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Inhulldiging&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2227-11-1840%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2227-11-1840%22%29&redirect=true&identifler=ddd%3A010066589%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifler=ddd%3A010066589%3Ampg21%3Aa0001> [geraadpleegd op 10-5-2017].

‘Verslag der Commissie, bij besluit van 17 maart jl. benoemd tot voordragt van een volledig ontwerp van grondwets-herziening’, *Arnhemsche Courant* (18 april 1848)

<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?identifler=ddd%3A010151360%3Ampg21%3Aa0007&coll=ddd>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

Websites

Det Norske Kongehus, ‘The consecration of King Olav V’ (versie 19 december 2007)

<<http://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=35246&sek=35244>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

Kongernes Samling Rosenborg, ‘The Danish royal crowns and other symbols of power’,

<<http://www.kongernessamling.dk/en/rosenborg/danmarks-konger-og-herskersymboler/>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

Kungahuset, ‘History, the treasury’,

<<http://www.kungahuset.se/royalcourt/royalpalaces/theroyalpalace/thetreasury/history.4.396160511584257f21800011991.html>> [geraadpleegd op 11-5-2017].

Wikisource, ‘Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1848)’

<[https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1848\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1848))> [geraadpleegd op 11-5-2017].

Literatuur

- Agnew, Hugh LeCaine, 'Ambiguities of ritual: dynastic loyalty, territorial patriotism and nationalism in the last three royal coronations in Bohemia, 1791-1836', *Bohemia* 41:1 (2000), 3-22.
- Althoff, Gerd en Barbara Stollberg-Rilinger, 'Spektakel der Macht? Einleitung', in: Barbara Stollberg-Rilinger e.a. (red.), *Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa, 800-1800* (Darmstadt, 2008), 15-20.
- Althoff, Gerd en Ludwig Siep, 'Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme vom Mittelalter bis zur französischen Revolution. Der neue Münsteraner Sonderforschungsbereich 496', *Frühmittelalterliche Studien* 34 (2000), 393-412.
- Andres, Jan, "Auf Poesie ist die Sicherheit der Throne gegründet". *Huldigungsrituale und Gelegenheitslyrik im 19. Jahrhundert*, Historische Politikforschung (Frankfurt am Main, 2005).
- Andres, Jan, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck, 'Einleitung', in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, Historische Politikforschung 5 (Frankfurt am Main, 2005), 7-18.
- Andres, Jan en Matthias Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum: Inthronisationsfeiern in Preußen im "langen" 19. Jahrhundert', in: Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Historische Politikforschung 1 (Frankfurt am Main, 2005).
- Bak, Janos(red.), *Coronations. Medieval and early modern ritual* (Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1990).
- Bonney, Norman, 'The evolution and contemporary relevance of the accession and coronation oaths of the United Kingdom', *The British Journal of Politics and International Relations* 13 (2011), 603-618.
- Brown, Elizabeth A. R., 'Franks, Burgundians, and Aquitanians' and the royal coronation ceremony in France (Philadelphia, 1992).
- Cannadine, David, 'The context, performance and meaning of ritual: the British monarchy and the "invention of tradition", c. 1820-1977', in: Eric Hobsbawm en Terence Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge, 1983), 101-164.
- Cannadine, David en Simon Price (red.), *Rituals of royalty. Power and ceremonial in traditional societies* (Cambridge, 1987).
- Diepen, Remco van, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde, 1919-1946* (Amsterdam, 1999).
- Dwyer, Philip, "Citizen Emperor": political ritual, popular sovereignty and the coronation of Napoleon I', *History. The Journal of the Historical Association* 100:339 (2015), 40-57.

- Eijnatten, Joris van, 'Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 23:4 (2004), 4-22.
- Elzenga, Eelco, 'De prolongatie van de blijde inkomst na 1800', in: Joop W. Koopmans en Thomas Werner (red.), *Propaganda en spektakel. Vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden*, Publicaties van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Geschiedenis 9 (Maastricht, 2010).
- Elzinga, Douwe Jan, 'De betekenis van de Nederlandse grondwet in de 19^e eeuw', in: Niek van Sas en Henk te Velde (red.), *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Deventer-Den Haag, 1998), 80-95.
- Fasseur, Cees, *De gekroonde republiek* (Amsterdam, 2011).
- Frevert, Ute, 'Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen', in: Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Historische Politikforschung 1 (Frankfurt am Main, 2005), 7-26.
- Frevert, Ute, 'Politische Kommunikation und ihre Medien', in: Ute Frevert en Wolfgang Braungart (red.), *Sprachen des Politischen. Medien und Medialität in der Geschichte* (Göttingen, 2004), 7-19.
- Hensel, Silke, 'La coronación de Agustín I. Un ritual ambiguo en la transición mexicana del antiguo régimen a la independencia', *Historia Mexicana* 61:4 (2012), 1349-1411.
- Holenstein, André, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung*, Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 36 (Stuttgart, 1991).
- Jackson, Richard A., *Vive le roi! A history of the French coronation from Charles V to Charles X* (Chapel Hill, 1984).
- Kohlrausch, Martin, 'Zwischen Tradition und Innovation. Das Hofzeremoniell der wilhelminischen Monarchie', in: Andreas Biefang, Michael Epkenhans, Klaus Tenfelde (red.), *Das politische Zeremoniell im Deutschen Kaiserreich, 1871-1918*, Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 153, Reihe Parlament und Öffentlichkeit 1 (Düsseldorf, 2009), 31-52.
- Kertzer, David I., *Ritual, politics, and power* (New Haven-Londen, 1988).
- Kuhn, William M., *Democratic royalism: the transformation of the British monarchy, 1861-1914* (Londen, 1996).
- López, David Carbajal, 'Una liturgia de ruptura: el ceremonial de consagración y coronación de Agustín I', *Signos Históricos* 13:25 (2011), 68-99.
- Meulen, Dik van der, *Koning Willem III, 1817-1890* (Amsterdam, 2013).
- Muir, Edward, *Ritual in early modern Europe. Second edition* (Cambridge, 2005).

- Oliveira, Eduardo Romero de, 'O império da lei: ensaio sobre o cerimonial de sagração de D. Pedro I (1822)', *Tempo* 13:26 (2009), 133-159.
- Osta, Jaap van, *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam, 1998).
- Osta, Jaap van, 'The emperor's new clothes. The reappearance of the performing monarchy in Europe c. 1870-1914', in: Jeroen Deploige en Gita Deneckere, *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history* (Amsterdam, 2006), 181-192.
- Paulmann, Johannes, *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstem Weltkrieg* (Paderborn, 2000).
- Rödter, Andreas, 'Kliks neue Kleider. Theoriedebatten um eine Kulturgeschichte der Politik in der Moderne', *Historische Zeitschrift* 283 (2006), 657-688.
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam, 2002; herz. herdr. 2014).
- Rogge, Jörg, *Die deutschen Könige im Mittelalter. Wahl und Krönung* (Darmstadt, 2006).
- Schwengelbeck, Matthias, *Die Politik des Zeremoniells. Huldigungsfeiern im langen 19. Jahrhundert*, *Historische Politikforschung* 11 (Frankfurt am Main, 2006).
- Schwengelbeck, Matthias, 'Monarchische Herrschaftsrepräsentationen zwischen Konsens und Konflikt: Zum Wandel des Huldigungs- und Inthronisationszeremoniells im 19. Jahrhundert', in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, *Historische Politikforschung* 5 (Frankfurt am Main, 2005), 123-162.
- Shaw, Douglas, 'Nothing but propaganda? Historians and the study of early modern royal ritual', *Cultural and Social History* 1 (2004), 139-158.
- Sösemann, Bernd, 'Zeremoniell und Inszenierung. Öffentlichkeit und dynastisch-höfische Selbstdarstellung in der preußischen Krönung und den Jubiläumsfeiern', in: Bernd Sösemann (red.), *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert*, *Beiträge zur Kommunikationsgeschichte* 12 (Stuttgart, 2002), 85-135.
- Steinicke, Marion en Stefan Weinfurter (red.), *Investitur- und Krönungsrituale: Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich* (Keulen, 2005).
- Steinmetz, Wilibald en Heinz-Gerhard Haupt, 'The political as communicative space in history: the Bielefeld approach', in: Wilibald Steinmetz, Ingrid Gilcher-Holtey, Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Writing political history today*, *History of Political Communication* 21 (Frankfurt am Main-New York, 2013), 11-36.
- Stollberg-Rilinger, Barbara, 'Einleitung: Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?', *Zeitschrift für Historische Forschung* 35 (2005), 9-26.

- Stollberg-Rilinger, Barbara, 'Herstellung und Darstellung politischer Einheit: Instrumentelle und symbolische Dimensionen politischer Repräsentation im 18. Jahrhundert' in: Jan Andres, Alexa Geisthövel, Matthias Schwengelbeck (red.), *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*, Historische Politikforschung 5 (Frankfurt am Main, 2005), 73-92.
- Stollberg-Rilinger, Barbara, 'Much ado about nothing? Rituals of politics in early modern Europe – and today', *Bulletin of the German Historical Institute* 48 (2011), 9-24.
- Stollberg-Rilinger, Barbara, *Rituale*, Historische Einführungen 16 (Frankfurt am Main, 2013).
- Stollberg-Rilinger, Barbara (red.), 'Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?', *Zeitschrift für Historische Forschung* 35 (2005).
- Stollberg-Rilinger, Barbara en Tim Neu, 'Einleitung', in: Barbara Stollberg-Rilinger, Tim Neu, Christina Brauner (red.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation* (Keulen-Weimar-Wenen, 2013), 11-32.
- Strasdin, Kate, 'Empire dressing – the design and realization of Queen Alexandra's Coronation Gown', *Journal of Design History* 25:2 (2012), 155-170.
- Strong, Roy, *Coronation: a history of kingship and the British monarchy* (Londen, 2005).
- Tamse, C.A., 'Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw', in C.A. Tamse (red.), *De Monarchie in Nederland* (Amsterdam-Brussel, 1980), 89-132.
- Velde, Henk te, 'Cannadine, twenty years on. Monarchy and political culture in nineteenth-century Britain and the Netherlands', in: Jeroen Deploige en Gita Deneckere, *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history* (Amsterdam, 2006), 193-204.
- Velde, Henk te, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 137 (1997), 391-401.
- Velde, Henk te, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam, 1999; herz. herdr. 2013), 109-194, alhier 112-117.
- Velema, W.R.E., 'Post-revisionistische perspectieven. De Franse Revolutie als transformatie van de politieke cultuur?', *Theoretische Geschiedenis* 16 (1989), 75-96.
- Walton, Benjamin, "Quelque peu théâtral": The Operatic Coronation of Charles X', *19th-Century Music* 26:1 (2002), 3-22.
- Wortman, Richard S., *Scenarios of Power: myth and ceremony in Russian monarchy from Peter the Great to the Abdication of Nicholas II* (Princeton, 2006).
- Zanten, Jeroen van, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam, 2013).

Appendix II: artikelen van de Nederlandse grondwet van 1848 m.b.t. de inhuldiging

Wikisource, 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1848)',

<[https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1848\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1848))>

[geraadpleegd op 11-5-2017].

Vijfde Afdeeling

Van de inhuldiging des Konings.

Artikel 50.

De Koning, de regering aanvaard hebbende, wordt zoodra mogelijk plegtig beëdigd en ingehuldigd binnen de stad Amsterdam, in eene openbare en vereenigde zitting der beide Kamers van de Staten-Generaal

Artikel 51.

In deze vergadering wordt door den Koning de volgende eed of belofte op de Grondwet afgelegd: "Ik zweer (beloof) aan het Nederlandsche volk dat ik de Grondwet van het Rijk steeds zal onderhouden en handhaven. Ik zweer (beloof), dat ik de onafhankelijkheid en het grondgebied des Rijks met al mijn vermogen zal verdedigen en bewaren; dat ik de algemeene en bijzondere vrijheid en de regten van alle mijne onderdanen zal beschermen, en tot instandhouding en bevordering van de algemeene en bijzondere welvaart alle middelen zal aanwenden, welke de wetten ter mijner beschikking stellen, zoo als een goed Koning schuldig is te doen. Zoo waarlijk helpe mij God almachtig! (Dat belooft ik!)"

Artikel 52.

Na het afleggen van dezen eed of belofte wordt de Koning in dezelfde vergadering gehuldigd door de Staten-Generaal, wier Voorzitter de volgende plechtige verklaring uitspreekt, die vervolgens door hem en elk der leden, hoofd voor hoofd, beëdigd of bevestigd wordt: "Wij ontvangen en huldigen, in naam van het Nederlandsche volk en krachtens de Grondwet, U als Koning; wij zweren (beloven), dat wij Uwe onschendbaarheid en de rechten Uwer kroon zullen handhaven; wij zweren (beloven) alles te zullen doen wat goede en getrouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen. Zoo waarlijk helpe ons God almachtig! (Dat beloven wij!)"